

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Nur-Ay Aytəkin Bayram qızı

**« Qeyri-sabit makroiqtisadi mühitdə kommersiona banklarında risk-
menecment sisteminin yaradılması xüsusiyyətləri »**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı iiM010000 Maliyyə

İxtisaslaşma şifri və adı iiM010003 Bank işi

Elmi rəhbəri. i.e.n.b/m.F. Ş.Kaşıyeva

Magistr proq.rəh. prof.R.M.Rzayev

Kafedra müdiri i.e.d. prof. Z.F.Məmmədov

BAKİ 2015

MÜNDƏRİCAT:

Giriş.....	3
I Fəsil. Qeyri-sabitlik nəzəriyyəsinin əsasları	5
1.1. Qeyri-sabitlik nəzəriyyələri	5
1.2. Dünya iqtisadiyyatında maliyyə böhranının genezisi	12
1.3. Maliyyə böhranının komponentləri	20
II Fəsil. Qeyri-sabitlik şəraitində bank risklərinin vəziyyətinin təhlili.....	34
2.1. Bank risklərinin yaranmasının səbəbləri	34
2.2. Bank risklərinin müasir vəziyyəti.....	44
2.3. Bank risklərinin monitorinqi və qiymətləndirmə.....	53
III Fəsil. Qeyri-sabitlik şəraitində banklarda bank risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi	62
3.1. Bank risk menecmentinin əsas istiqamətləri	62
3.2. Bank risk menecmentinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.....	69
3.3. Bank risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi	76
Nəticə.....	80
Ədəbiyyat.....
Summary.....
Резюме.....

**İqtisadiyyatı güclü olan
dövlət hər şeyə qadirdir.
Azərbaycan Respublikasının
ümummilli lideri H.Əliyev**

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Hal-hazırda iqtisadiyyatın bütün sahələrində aparılan islahatlar həyatın bütün sahələrini, xüsusilə sosial-iqtisadi münasibətlər sistemində müstəsna rolunu da əhatə edir. Bu gün istənilən iqtisadi sistemə malik olan ölkənin maliyyə iqtisadi vəziyyətini öyrənmək üçün onun bank maliyyə sistemini araşdırmaq lazımdır. Çünki, məhz hər bir ölkənin maliyyə sistemi ilk olaraq, onun iqtisadiyyatının hər bir sahəsində baş verən dinamik iqtisadi yüksəlişə, ya da tənəzzülə adekvat reaksiya verərək, bu prosesləri qabaqcadan proqnozlaşdırmaq üçün şərait yaradır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə böhranları qanunauyğun haldır. Məhz bu böhranlar nəticəsində son illər «epidemiya» halını alaraq getdikcə daha çox ölkələri və regionları öz əhatəsinə almışdır. Bu böhranların baş verməsi nəticəsində dünyanın bir çox ölkələrində iqtisadiyyatın dayanıqlığı sayılan banklar müflisləşməyə başlamış və bu da geniş miqyasda bank böhranlarının yaranması problemlərini gündəmə gətirmişdir.

Bu proseslər Azərbaycan maliyyə sistemində daha çox psixoloji xarakterli olmuş və maliyyə institutlarının inkişaf strategiyasının yenidən nəzərdən keçirməyə sövq etmişdir. Əlverişsiz xarici mühitə baxmayaraq Azərbaycan bank sistemi reallaşan risklərə davamlılıq nümayiş etdirmişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatı global böhranı kifayət qədər hazırlıqlı və güclü müdafiə resursu ilə qarşılaşmışdır. Böhrandan öncəki dövrdə həyata

keçirilmiş makroiqtisadi və monitor siyasət, maliyyə risklərinin qabaqlayıcı rejimdə idarə olunması və s. sayəsində mümkün olmuşdur.

Azərbaycanın bu günkü bank sisteminin fəaliyyəti bu göstəricilərin bariz nümunəsidir. Xüsusilə, qeyri-sabit makroiqtisadi mühitdə bank fəaliyyətinin inkişafı, idarəetmə metodlarının daim təkmilləşdirilməsi olmadan qeyri-mümkündür. Kommersiya banklarında daxili nəzarət, risklərin idarə olunması, risk-menecment sisteminin yaradılması qeyri-sabit makroiqtisadi mühitdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da magistr dissertasiyasının aktuallığını ön plana çəkir. Çünki, bu mövzu daxilində qeyri-sabit makroiqtisadi mühitdə bank risklərinin vəziyyətini təhlil etmək və qiymətləndirmək, banklarda risk menecmentinin əsas istiqamətlərini bu fəaliyyətin təkmilləşməsinə yönələn nəzəri fikirlər və təkliflər müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu və başqa cəhətlərdən aydın olur ki, tədqiqat mövzusu kifayət qədər aktualdır.

I FƏSİL. QEYRİ-SABİTLİK NƏZƏRİYYƏSİNİN ƏSASLARI

1.1. Qeyri-sabitlik nəzəriyyələri

Böhran ictimai inkişafın istənilən hadisəsi kimi müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. İqtisadi böhranın mahiyyəti istehsalın və istehlakın kəskin uyğunlaşmamağı ilə ifadə olunur. Bu bütün iqtisadi sistemin normal fəaliyyətini pozur və ödəmə qabiliyyətli məcmu tələbat, ictimai kapitalın təkrar istifadəsi şəraitinin prosesinin pozulması baxımından malların təkrar istehsalında, firmaların kütləvi şəkildə iflasa uğramasında, işsizliyin artmasında və digər sosial-iqtisadi sarsıntılarda öz əksini tapır. İqtisadi böhranın yaranma dövrü və onun ifadə fazaları iqtisadi inkişafın dövrü xarakterini səciyyələndirirlər, bu da öz növbəsinə təkrar istehsalın inkişaf qanununu, istehsalın geniş və yüksəlişlərinin bir-birini əvəzləməsini əks etdirir.

Bu problem daha dərin və ətraflı şəkildə K.Marks tərəfindən tədqiq olunmuşdur. İqtisadi böhran adətən maliyyə böhranının yaranmasını şərtləndirir. İqtisadi böhranın səbəbləri kimi təkrar istehsal prosesində, yəni istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak sahəsində yaranan ziddiyyətlər çıxış edirlər. Təkrar istehsalın inkişafı və müvafiq olaraq yığılmış ziddiyyətlərin aradan qaldırılması dövrü surətdə baş verir. Bu problem K.Marks tərəfindən ətraflı tədqiq olunmuşdur. O, böhranların səbəblərini aşkara çıxartmış, onların labüdlüyünü əsaslandırmış, və böhranların inkişaf nəzəriyyəsinin əsasını qoymuşdur.

İqtisadi böhran haqqında mövcud nəzəriyyələr onun yaranmasının bir çox səbəb və amillərini əks etdirirlər. Belə ki, neoklassisizm və liberalizm cərəyanlarının nümayəndələri böhranların əsas səbəbi kimi həddindən artıq istehsal edilən məhsulların tam istehlak etməməsini hesab edirlər. Bunun əlacını onlar istehlakın stimullaşdırılmasında görürlər. Lakin istehlakın və ödəmə qabiliyyətinin mövcud azlığı səbəbdən daha çox nəticədir.

K. Marksa görə kapitalizm iqtisadiyyatının və iqtisadi böhranların dövriliyinin əsas səbəbi istehsalın ictimai xarakteri ilə onun nəticələrinin şəxsi mənimsənilməsi arasında olan və aradan qaldırılmayan ziddiyyətlərdir. Onun fikrincə bu kapitalizm şəraitində böhranların aradan qaldırılmasını çətinləşdirir.

Tanınmış alim-iqtisadçı, Nobel mükafatı laureatı V.Leontyev yazırdı: "Rəsmi dövr nəzəriyyəsi şübhəsiz olaraq Marksın siyasi iqtisadiyyatına borcludur. Məhz "Kapitalın" üç cildinin bu problemin iqtisadi müzakirələrin ön hədudlarına çıxmasına istənilən digər əsərdən olduqca daha çox səbəb olduğunu söyləsək yanlışdır".

İqtisadi nəzəriyyənin neoklassisizm və liberalizm cərəyanlarının nümayəndələri böhranların mənbə və səbəblərini kapitalizmin təbiəti ilə əlaqələndirmirlər. Onların bir çoxu böhranların səbəbini əhalinin məhsulların tam istehlak etməməsində görürlər.

Böhranın səbəbini iqtisadi inkişafın nisbətsizliyində yaxud bazarın "qeyri-tarazlılığında" görən iqtisadçılar marksizm mövqeyinə daha yaxındırlar. Onların fikrincə böhranlar sahələr, sahibkarların gözlənilməz hərəkətləri arasında düz nisbət olmaması ilə şərtləndirilmişdir və bu qeyri-mükəmməl, qeyri-peşəkar idarəçiliyin nəticəsidir.

"Qeyri-tarazlıq" nəzəriyyəsi böhranlara xarici (siyasi, demoqrafik, təbii) şəraitin törəməsi kimi digər geniş yayılmış baxışla uyğunlaşır. Bazar azadlığının tərəfdarı və dövlət müdaxiləsinin azğın əleyhdarı olan iqtisadçı F.Hayyek hesab edir ki, həddindən artıq istehsalın böhranları dövlət tərəfindən artıq maliyyələşdirmə (ucuz kreditlər, tələbatın olması və s.) səbəbindən baş verirlər.

Böhranların həmçinin psixoloji nəzəriyyəsi mövcuddur. Y.Şumpeterin fikrincə hər bir baza üçün investisiyalara münasibəti formalaşdıran özünün psixoloji təsviri səciyyəvidir.

Böhran vəziyyətinin çaxnaşması və nizamsızlığı kapital qoyuluşlarının durğunluğuna gətirib çıxarır, tərəqqi şəraitində eyforiya "dəyişən vəziyyət"

həyəcanını stimullaşdırır və bunlar investisiya dövrünün qeyri-müntəzəmliyini təşkil edirlər.

İqtisadiyyat elmi iqtisadi dövrlərin (sıkl) və böhranların səbəblərini izah edən bir sıra müxtəlif nəzəriyyələr işləyib hazırlamışdır.

Tanınmış iqtisadçı P.Samuelson həmin nəzəriyyələri ümumiləşdirərək dövrlər və böhranlar nəzəriyyələrindən daha vaciblərini qeyd edir:

1. Dövrü bank kreditinin ekspansiyası (yayılması) ilə izah edən pul böhran nəzəriyyəsi və s.;

2. Dövrü istehsalatda mühüm yeniliklərin tətbiqi ilə izah edən yeniliklər nəzəriyyəsi (Şumpeter, Hansen);

3. Dövrü əhalinin bədbinlik və nikbinlik baxımından quruluş dalğalarının nəticəsi kimi şərh edən psixoloji nəzəriyyə (Piqu, Becqot və s.);

4. Dövrün səbəbini zəngin və qənaətcil insanlann aldığı gəlirin, investisiya şəklində qoyulacaq məbləğlə müqayisədə, həddindən artıq böyük payında görünən tam istehlak etməmə nəzəriyyəsi (Qobson, Foster, Kitiips və s.);

5. Həddindən artıq investisiya qoyma nəzəriyyəsi - Mizes və s.);

6. Günəş ləkələri - hava - məhsul nəzəriyyəsi (Cevlis, Mur). Güclü qeyri-sabitlik, xarici amillərdən asılılıq, risklərin yüksək səviyyəsi və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün səciyyəvi olan digər xüsusiyyətlər P.Kruqmanın və M.Obstfeldin, Dünya bankının, S.A.Bilinyakın, Z. F.Məmmədovun və digər müəlliflərin elmi əsərlərində tədqiq olunmuşdur.

Müasir rus və xarici ədəbiyyatlarda maliyyə böhranı definisiyasının bir mənalı izahı yoxdur. Maliyyə böhranı sadəcə olaraq iqtisadi böhranın bir parçasıdır və iqtisadiyyatın ümumi böhranı zamanı yaranır. "Maliyyə böhranı" termininin son vaxtlar istifadəsi genişləniib. Adətən əvvəllər "pul böhranı" termini istifadə olunurdu.

Bir çox iqtisadçı alimlər maliyyə böhranını maliyyə sistemindəki böhran kimi qələmə verirlər, başqa sözlə, onu maliyyə sisteminin böhranı kimi adlandırırlar.

A.Q.Qryaznova 2002-ci ildə kollektiv surətdə işlənib hazırlanmış "Maliyyə-kredit ensiklopediya lüğətində" maliyyə sistem böhranını maliyyə sisteminin əsas tərkib hissələrinin fəaliyyətinin dərin pozğunluğu kimi izah edir.

Onun fikrincə, maliyyə sisteminin böhranı əsasən maliyyə institutlarının borcunu ödəmə bilməməsi ilə ifadə olunur və "maliyyə çaxnaşması" ilə müşayiət olunur".

Bir çox Qərb alimlərinin həmfikir olduğu maliyyə sisteminin bu cür institusional anlayışı maliyyə böhranının çox vaxt kredit müəssisələrinin müflisləşməsi ilə təsəvvür edilir və bank böhranı ilə əvəz olunur.

Bizim fikrimizcə, bu cür yanaşma hər zaman doğru deyil, çünki o, maliyyənin qeyri-sabitliyini onların sisteminin çərçivələri ilə məhdudlaşdırır.

Amerikanın "Bank işi və maliyyəsi ensiklopediyası"nda böhrana "tərəqqi dövrünün başa çatması, yəni qiymət artımı tendensiyasının, ümumi nikbinlik, inflyasiya və möhtəkarlıq dövrünün bitməsi" tərifini verir. Böhran məqsədli dövrün ən inkişaf etmiş mərhələsində dönüş nöqtəsi yaxud həlledici andır, bu zaman aydın olur ki, qiymətlərin strukturu ən yüksək inkişaf nöqtəsinə çatır və inkişaf irəli yox, yalnız geri ola bilər. Böhran qiymətlərin anidən həddindən artıq qalxması (alıcıların tətilləri), kredit təklifinin gözlənilmədən məhdudlaşdırılması ilə sürətləndirilə bilər.

BVF elmi işlərində böhranların onların təzahür sahələri üzrə təsnifatı təklif edilir, maliyyə sisteminin bank, borc və valyuta sektorlarında olan böhranları müzakirə edilir. Böhranların alternativ təsnifatı Radeletin və Saksm əsərlərində təklif edilmişdir.

Bu təsnifatda maliyyə böhranının bir çox seqmentləri üçün səciyyəvi olan böhranların həyata keçirilmə mexanizmləri birləşmişdir. Görünür, burada

maliyyə bazarının qloballaşması və onun aktivlərin ticarətlə bağlı olan bütün elementlərinin bir-birindən asılılığının güclənməsi şəraitində böhranların inkişafının təhlilinə uni-versal yanaşma təklif edilmişdir. Bu mənada "borc" (böhran, yaxud bazar) sözünü qiymətli kağızlarla bağlı olan aktivlərin daha geniş seçimini birləşdirən "fond" termini ilə əvəz etmək məqsədəuyğundur. Maliyyə bazarının hissələrindən birində böhranların yaranma səbəblərinin və nəticələrinin tədqiqi zamanı əvvəlki təsnifatlardan yararlanmaq olar.

Bir sıra müəlliflər böhranların səbəbini sahələrlə sahibkarların kortəbii hərəkətləri arasında düzgün nisbətənin olmaması ilə ifadə olunan tarazlıqsızda görürlər. Tarazlıqsızlıq nəzəriyyəsi böhranları xarici-siyasi, demoqrafiki, təbii şəraitin törəməsi kimi müzakirə edən digər geniş yayılmış baxışla uyğunlaşır. Bazar azadlığının tərəfdarı olan və dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinə qarşı çıxan F.Fon Hayyek hesab edirdi ki, həddindən artıq istehsal böhranları dövlətin həddindən artıq maliyyələşdirməsi, iqtisadiyyatın həddindən artıq kreditləşməsi və tələbin stimullaşdırılması səbəbindən baş verirlər.

Y.Şumpeterin fikirlərində əks olunmuş böhranların psixoloji nəzəriyyəsində qeyd olunur ki, dövrün hər fazası üçün investisiyalara münasibətləri müəyyən edən şəxsi psixoloji mənzərə səciyyəvidir. Böhran vəziyyətinin çaxnaşması və qeyri-müəyyənliyi kapital qoyuluşlarının durğunluğuna səbəb olur, tərəqqi şəraitində yaxşı əhval-ruhiyyə aktivlərin qiymətlərinin qalxması ilə bağlı eyforiyanı stimullaşdırır. Fikrimizcə, psixoloji amillər yalnız investisiya prosesi üçün əhəmiyyətli deyil, eyni zamanda böhranın genişlənməsinə təsir edirlər.

Bir çox qərb alimlərinin də qəbul etdikləri kimi, maliyyə sisteminin bu cür institusional anlaşılması maliyyə böhranının kredit müəssisələrinin müflisləşməsi ilə əlaqələndirilməsinə və bank böhranı kimi anlaşılmasına səbəb olur. Lakin maliyyə böhranının strukturuna gəlincə, A.A.Anikinin onun aşağıdakı komponentlərini müəyyənləşdirir: büdcə, bank, pul dövriyyəsi, valyuta və birja.

Rus alimi B.B.Rubsov hesab edir ki, "maliyyə böhranına" valyuta sisteminin böhranı, bank sisteminin böhranı və fond birjasının böhranı (müvafiq olaraq, valyuta, bank və fond böhranları) daxildir. K.Rudovoyun fikrincə, maliyyə böhranı maliyyə-kredit sisteminin tarazlığının pozulmasıdır ki, bu da özünü maliyyə müəssisələrinin və kredit-maliyyə təsisatlarının qeyri-sabitliyində, milli valyutanın dəyərsizləşməsi və suveren borcların ödənilməməsində göstərir. Bütün bunlar ÜDM-un kəskin düşməsinə və nəticədə, dövlətin mərkəzləşdirilmiş fondlarının formalaşması və bölüşdürülməsi prosesinin pozulmasına səbəb olur.

Y.A.Konstantinov və A.N.İlyinskiy maliyyə böhranı anlayışını dövlətin maliyyə-kredit mexanizmlərinin böhranlı vəziyyəti kimi, maliyyə bazarının böhranını isə fond və borc kapitalı bazarındakı vəziyyətin kəskin ağırlaşması kimi şərh edir.

ABŞ-ın Milli iqtisadi tədqiqatlar bürosunun eksperti Maykl Bordonun təklif etdiyi geniş yayılmış təsnifata uyğun olaraq, maliyyə böhranları 3 kateqoriya üzrə qruplaşdırıla bilər: bank, borc və valyuta böhranları.

F.Mişkin hesab edir ki, maliyyə bazarlarının əsas bəlası olan maliyyə böhranı fenomeni maliyyə aktivlərinin qiymətinin kəskin enməsi və bir çox maliyyə (və digər) şirkətlərin müflisləşməsi ilə xarakterizə edilir. Mişkin maliyyə böhranının aşağıdakı səbəblərini müəyyənləşdirir: faiz dərəcələrinin qalxması, fond bazarında qiymətlərin düşməsi, qiymətlərin ümumi səviyyəsinin gözlənilmədən düşməsi, qeyri-müəyyənliyin artması və bank çaxnaşması.

Amerikanın məşhur "Beynəlxalq iqtisadiyyat" dərsliyinin müəllifləri Tomas Puqel və Piter X. Lindert hesab edirlər ki, maliyyə böhranına səbəb ola biləcək 5 faktor mövcuddur: hədsiz kredit və borclar; beynəlxalq şoklar; valyuta riski; müvəqqəti beynəlxalq qısamüddətli kreditlər və qlobal infeksiya.

Maliyyə bazarlarında sistemli böhran böyük valyuta, faiz şokları və ümumi iqtisadi durğunluq nəticəsində meydana gəlir. Maliyyə və real sektorda

yaşanan çətinliklər, ödənişlərin vaxtında edilməməsi, borc keyfiyyətinin düşməsi, faiz və valyuta məzənnəsində yerdəyişmələr, səhm qiymətlərində enmələr ilə meydana gəlir. Bu formada meydana çıxan böhranlarda firmaların öz aralarında, hökumət və iqtisadiyyatın digər sektorları arasında, xarici və yerli investorlar arasında koordinasiya problemi yaranır. Sistemli bir böhranda yerli və ya xarici hər hansı bir firmanın qazancı, sahibinin və menecerinin ən uyğun davranışı ümumi iqtisadi vəziyyətdən asılıdır. Problem ancaq iqtisadi vahidlər arasında əlaqə və davranış ilə kifayətlənməyib sektor səviyyəsində müəyyənədir. Maliyyə və real sektor bir-birləri ilə iç-içədir. Sistemli böhran bir-birlərinin davranışları digərinin likvidlik və borcunu ödəmə gücünə təsir edəcəyinə görə hər iki tərəfdə də yenidənqurma ehtiyacı yaranacaqdır. Bu vəziyyətdə dövlət yenidənqurmanın əsas aktyorlarından biri kimi çıxış edərək hər iki tərəf üçün oyun qaydalarını müəyyən etməlidir. Bu qaydalar çərçivəsində yerli və xarici investorlar, firma sahibləri, işçilər və dövlət digərlərinin davranışlarının nəticəsini gözləyəcək və qərarlarını buna görə müəyyən edəcəklər. Bu cür davranış forması sistemli böhranın meydana gəldiyi, yerli və xarici kapitalla iqtisadiyyatın ən çox ehtiyac duyduğu vaxtda sözügedən aktyorların qarşılıqlı təsiredici nəticəsi bazardan geri çəkilmələrini daha yaxşı izah edəcəkdir.

Maliyyə sarsılmaları sferasındakı işləri yekunlaşdıraraq belə qərara gəlmək olar ki, maliyyə böhranının tərkibinin mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: maliyyə böhranı - maliyyə aktivlərinin qiymətinin kəskin düşməsi ilə və ya maliyyə bazarında vəziyyətin kəskin ağırlaşması, xüsusən də milli pul vahidinin dəyərsizləşməsi və suveren borcun ödənilməsi problemi, maliyyə bazarı və maliyyə institutlarının vasitəçilik funksiyasının axsaması və səhmlərin məzənnə dəyərinin kəskin düşməsi ilə xarakterizə olunur.

1.2. Dünya iqtisadiyyatında maliyyə böhranının genezisi

Cari dünya maliyyə böhranı potensial olaraq gözlənilməz deyildi, o özündə tarixi şərtləşdirilmiş hadisəni əks etdirir və hər şeyi əhatə edən, sistemli xarakter daşıyır. Ondan əvvəl dünya iqtisadiyyatında böhran hallarının təxminən 200 illik transformasiya dövrü olub.

Əhatəsinin genişliyinə görə böhranlar ayrılır: lokal (milli), regional və dünya. Belə ki, XIX əsrin ortalarına qədər onlar bir, iki yaxud üç ölkənin hüduqları ilə məhdudlaşır, sonradan isə beynəlxalq xarakteri əldə etməyə başladı, onların arasında birincisi 1825-ci ilin böhranı olub.

İngiltərədə 1825-ci ildəki böhranı birinci tsiklik (dövri) böhran adlandırdılar. Bu böhrana bir çox xarici mütəxəssislər ilk beynəlxalq şok kimi baxır.¹

Latın Amerika ölkələri iqtisadiyyatının 1820-ci illərin əvvəlində liberallaşdırması, qızıl və gümüşün hasilatını maliyyələşdirmək üçün, habelə yeni müstəqil respublikalara suveren istiqrazların təqdim olunması üçün Böyük Britaniyadan kapitalın kütləvi axıb gəlməsinə gətirib çıxardı. Bunların hamısı dünya ixrac bumuna aparırdı.

Cənubi Amerika dövlətlərinə qoyuluşlar çox böyük idi. Həm də istiqrazların əksər hissəsi qısa müddətdə - 1824 və 1825-ci illərdə götürülmüşdü.²

Əhatə sahəsinə görə böhranlar yerli (milli), regional və dünya olur. Belə ki, XIX əsrin ortalarına kimi onlar bir, iki yaxud üç ölkənin hüduqları ilə məhdudlaşır,

¹Bordo Michael D., Murshid Anni Panini. Are Financial Crises Becoming Increasingly More Contagious? What is the Historical Evidence on Confuntion? Working paper N. 7300. National Bureau of Economic Research. Cambridge M.B. September 2000, p.70

²Тугин – Бариновский М.И. 2008 (1913). Периодические промышленные кризисы. М. Директмедиа Паблишинг.

sonralar isə beynəlxalq xarakterə malik oldular, ilk beynəlxalq böhran 1825-ci ildə baş vermişdir.

Əvvəl bütün iqtisadi sarsıntılar yalnız iqtisadiyyatdan kənar səbəblərin təsiri, ilk növbədə müharibələr, epidemiyalar, təbii fəlakətlər və s. ilə, sonralar isə kənd təsərrüfatı məhsullarının tam istehsal edilməməsi ilə bağlı olmuşlar. XIX əsrin ortalarından etibarən böhranların əsas səbəbi sənaye istehsalı ilə ödəmə qabiliyyəti tələbi arasında tarazlığın pozulması olmuşdur, yəni klassik iqtisadi dövr sənaye inqilabı ilə eyni vaxtda meydana çıxmışdır.

Beləliklə, yeni növ böhranlar XIX əsrdə başlanmış və orta hesabla hər 8-10 ildən bir təkrarlanırdılar: 1825, 1837, 1847, 1857, 1868-1869, 1873, 1882-1883, 1890-1892, 1900-1902, 1907 və s. illərdə. Ayrı-ayrı iqtisadi dövrlər müddəti və intensivliyinə görə bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndiyinə baxmayaraq onların hamısı eyni azalma, depressiya, canlanma və yüksəliş fazalarına malik idilər.

İlk dövrü böhran 1825-ci ildə İngiltərədə baş vermiş, növbəti böhran 1836-cı ildə ABŞ-da baş vermişdir. 1847-ci ildə böhran bütün Avropa, Şimali və Cənubi Amerika ölkələrini, 1873 -1878-ci illərin böhranı isə Avropa ölkələrinin çoxunu və ABŞ əhatə etmiş və özünün uzun müddətli olması ilə əvvəlkiləri arxada qoymuşdur.

1825-ci ilin dünya iqtisadi böhranına səbəb- kapitalın Böyük Britaniyadan Latın Amerika ölkələrinə kütləvi axını və London birjasında möhtəkar əməliyyatlarının həcmələrinin artması ilə olmuşdur. Bu ölkənin qızıl ehtiyatlarının kəskin azalmasına və ticarət balansının pozulmasına, bu da öz növbəsində kütləvi müflisliyə və sonrakı iqtisadi resepsiyaya gətirib çıxartmışdır. İnvestisiya və ixracatın azalması Latın Amerika ölkələrinin büdcə gəlirlərini azaltmış və bütün regionda dövlət borcları üzrə defoltlara yol açmışdır.

1857-ci ilin böhranı eyni zamanda ABŞ, Almaniyanın, İngiltərənin və Fransanın iqtisadiyyatına toxunmuşdur. Həmin böhrana dəmir yolu şirkətlərinin kütləvi müflisliyi və səhmlər bazarının dağılması səbəb olmuş, bu da dünya bank sisteminin iflasa uğramasına və istehsalın kəskin aşağı düşməsinə gətirib çıxartmışdır.

Latin Amerika ölkələrində kreditlərə artmış tələblər, Almaniya və Avstriyanın daşınmaz əmlak bazarında möhtəkar qiymət artımı ilə nəticələnən 1873 -1878-ci il ərzində dünya maliyyə böhranına yol açmışdır.

1893-cü il ABŞ təlaşını gümüş bazannda azad qiymət qoyulmaya yol verən Şermanın Gümüş Paktı qəbul etməsi ilə əlaqələndirirlər. İnvestorlar bu paktın qəbul edilməsindən sonra ABŞ-ın "qızıl standartdan" uzaqlaşdığını gözləyərək kapitalı ölkədən çıxartmağa başladılar. Pul təklifinin azalması və fond bazarının kollapsı hesabiama-ödəniş sistemində, bankların fəaliyyətində pozulmalara gətirib çıxarmışdır.

1907-ci il böhranı daha əvvəlki böhranlardan çox əlamətlərə malik olmuş, lakin miqyas və nəticələri ilə əvvəlkilərdən olduqca güclü idi. Onu 1906-cı ildə öz qızıl ehtiyatlarını artırmaq üçün uçot dərəcəsini 3,5% - dən 6%-ə qaldıran İngiltərənin bankı təhrik etmişdi. Bu hadisə ABŞ-dan kapitalların axınına səbəb olmuş, nəticədə isə iş fəaliyyətinin aşağı salınması və bu ölkənin kommersion banklarının ləğv edilməsi başlanmışdır. Pul kütləsinin həcmində kəskin azalması milli ödəniş-hesablaşma sisteminin pozulmasına və uzun davam edən iqtisadi resessiyaya gətirib çıxarmışdır. ABŞ və İngiltərədən böhran Fransa, İtaliya və başqa ölkələrə yayılmışdır.

1914-cü ildə Birinci Dünya Müharibəsinin başlanması ilə beynəlxalq maliyyə böhranı baş vermişdir.

Dünyada 1900-1903, 1907, 1920-ci illərdə iqtisadi böhranlar yaşanmış, lakin onlardan heç biri 1929-1933 illərdə baş vermiş və bütün kapitalizm dünyasını, iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etmiş dünya böhranı ilə

müqayisə edilə bilməzlər. Bu böhran zamanı kapitalist ölkələrinin sənaye istehsalının məcmu həcmi 46%, polad əridilməsi - 62%, kömür hasilatı -31 %, gəmiqayırma istehsalı - 83%, xarici ticarət dövriyyəsi - 67% azalmış, işsizlərin sayı 26 mln nəfərə çatmış, yaxud istehsalatda işləyənlərin 25% təşkil etmişdir, əhalinin real gəlirləri orta hesabla 58% azalmışdır. Böhran, çox saylı müflislik halları ilə müşayiət olundu - və sadəcə, ABŞ-da 109 min şirkət iflasa uğramışdı.

1929-1933-cü illərdə - baş verən böhran müasir tarixdə ən iri dünya maliyyə böhranı dövrüdür. O, Nyu-Yorkda fond birjasında iflasdan başlamış və bank sistemini, sənayeni və kənd təsərrüfatını əhatə etmişdir. Öz xüsusiyyətinə görə bu təkrar istehsalın dövrü böhranı idi, bu zaman əhalinin aşağı alıcılıq qabiliyyəti nəticəsində malın istehsal kütləsi tələb olunmamış və satılmamışdır. Nəticədə ictimai təkrar istehsal prosesi pozulmuş, çox saylı ticarət və sənaye müəssisələri, nəqliyyat şirkətləri, banklar dağılmışdır. 1932-ci ildə ABŞ-da sənaye istehsalı, ümumən 46%, məhsulun ayrı-ayrı növləri üzrə isə olduqca daha çox azalmışdır, məsələn, çuğun - 79%, polad -76% avtomobil -80%. Fəaliyyətdə olan 279 domna Peçindən yalnız 44 qalmışdır. Böhran iflasın kütləvi dalğasına səbəb olmuşdur. 1929-1933 illərdə 135 min şirkət və 5760 bank iflasa uğramışdır. Yalnız 1932-ci ildə korporasiyalann itkisi 3,2 mlrd dollar təşkil etmişdir. Xarici ticarət dövriyyəsi 3,1 dəfə azalmışdır. Ölkə 1911-ci il səviyyəsinə düşmüşdür.

Post-böhran depressiyası uzun müddətli olmuşdur. Müəyyən canlanmadan sonra 1937-ci ildə əvvəlcədən yüksəlmə fazasının olmaması ilə xarakterizə edilən yeni böhran baş vermişdir. Yeni böhran əvvəlkindən zəif olsa da, olduqca kəskin keçirdi. Kapitalist dünyada sənaye istehsalının ümumi həcmi 11%, ABŞ-da isə 21% ixtisara salınmış, avtomobillərin buraxılması 40% azalmışdır. Bu böhranın inkişafı və ağırlaşması 1939 - 1945-ci illərdə İkinci Dünya Müharibəsi ilə dayandırılmışdır.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra 1948-1949-cu illərdə ABŞ və Kanadanı əhatə edən yerli iqtisadi böhran başlanmışdır. ABŞ-da sənaye məhsullarının həcmi 18,2 %, Kanada da - 12% enmiş, inkişaf etmiş kapitalist ölkələrin ümumi həcmi 6% azalmışdır. Kapitalist ölkələrdə növbəti iqtisadi böhran 1957 - 1958-ci illərdə ABŞ, Yaponiya, Fransa, Kanada, Böyük Britaniya, Belçika, İsveç, Niderlandı, Finlandiya və digər ölkələrdə yaranmışdır. Lakin müharibədən sonrakı dövrdə ən iri iqtisadi böhran bütün kapitalist ölkələrini əhatə etmiş və yüksək inflyasiya səviyyəsi ilə fərqlənən 1974-1975 illərdə olmuşdur. Bu böhranın səciyyəvi xüsusiyyəti onun istehsalın əsas sahələrini - energetikanı, kənd təsərrüfatı daxil olmaqla xammal sahələrini, həmçinin valyuta sistemini əhatə etmişdir.

Müharibədən sonra ilk dünya iqtisadi böhran 1957-ci ilin sonunda başlamış və 1958-ci ilin ortalarında davam etmişdir. O, ABŞ, Böyük Britaniya, Kanada, Belçika, Niderland və digər bəzi kapitalist ölkələrini əhatə etmişdir. İnkişaf etmiş kapitalist ölkələrində sənaye məhsulunun istehsalı 4% aşağı düşmüş, işsizlər ordusu demək olar ki, 10 mln. nəfərə çatmışdır.

1973-cü ilin sonunda ABŞ-da başlanmış iqtisadi böhran, müddət, dərinlik və dağıdıcı gücü baxımından 1957 - 1958-ci il dünya iqtisadi böhranını olduqca ötüb keçmiş və bir sıra xüsusiyyətlərinə görə 1929 -1933-cü il böhranına yaxınlaşmışdır. Böhran dövründə sənaye istehsalı ABŞ-da 13%, Yaponiyada - 20% AFR -22% Böyük Britaniyada -10% Fransada - 13% İtaliyada 14% azalmışdır. Səhmlərin kursu yalnız bir ilə (1973-cü ilin dekabr ayından 1974-cü ilin dekabr ayına kimi) ABŞ-da 33%, Yaponiyada -17%, AFR - 10%, Böyük Britaniyada -56%, Fransada -33, İtaliyada -28% aşağı düşmüşdür. 1973-cü illə müqayisədə 1974-cü ildə müflisliyin sayı ABŞ-da 6%, Yaponiyada – 42, AFR - 40%, Böyük Britaniyada -47%, və Fransada -27% təsir etmişdir. 1975-ci ildə inkişaf etmiş kapitalist ölkələrinin işsizlərinin sayı 15 mln. nəfərə çatmışdır. Bundan başqa, 10 mln. çox işçi yarımçıq iş həftəsinə köçürülmüş və ya

müvəqqəti olaraq müəssisələrdən kənarlaşdırılmışdır. Hər tərəfdə əhalinin real gəlirlərinin aşağı düşməsi müşahidə edilmişdir.

1973-cü ildə OPEK təşkilatına üzv olan ölkələrin neftin hasilat həcminin azaldılması haqqında qərarı ilə başlamış ilk energetika böhranı baş vermişdir. Beləliklə, dünya bazarında neftin qiymətini qaldırmaq təşəbbüsü göstərilmişdir. 1973-cü ilin 16 oktyabrında neftin bir barelinin qiyməti 67% (3 dən 5 dollara) kimi yüksəlmiş və 1974-cü ildə isə neftin qiyməti 12 dollara çatmışdır.

1994-1995-ci illərdə Meksikada iqtisadi böhran baş vermişdir.

1997-1998-ci illərdə cənubi Asiya ölkələrində maliyyə böhranı başlanmışdır. Onun səbəbləri arasında regionun milli və CŞA ölkələrinin ödəniş balansının yüksək defisit səviyyəsi durur. İqtisadçıların hesablamalarına görə, Asiya böhranı dünya ÜDM 2 trln. dollara kimi azaltmışdır.

Məlum olduğu kimi, qlobal maliyyə böhranı (2007-2008) dünya maliyyə böhranı Amerikanın daşınmaz əmlak bazarında möhtəkirlikdən başlanmışdır. Bundan başqa, törəmə maliyyə alətlərinin yaranma səbəblərindən biri risklərdən qorunmaq olsa da, onların spekulyativ məqsədlə istifadəsi sürətlə artdı. İpoteka "köpüyü" partlayaraq, bütün dünyada bank sektorundakı böhrana təkan vermişdir ki, bu da öz növbəsində, dünyanın bütün dövlətlərinin iqtisadiyyatında real sektorda resesiya səbəb olmuşdur. Bütün bunlar maliyyə bazarlarında güvən amilinin itməsinə və panikanın yayılmasına gətirib çıxardı.

Amerikanın bank sistemində başlayan böhran sürətlə dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinə yayıldı.

Beləliklə, 2007-2008-ci illərdə başlanan və indiyədək davam edən qlobal maliyyə böhranını 4 mərhələyə bölmək olar:

1. Anglo-sakson maliyyə böhranı (2007-ci ilin yaz ayından 2008-ci ilin mart ayınadək). Qlobal böhranın ilk mərkəzi ABŞ ipoteka bazarında problemlərin yaranması ilə meydana çıxdı və ABŞ-ın ən iri ipoteka Bankının "Bear Stearns" qurtarılmasına yönəlik başlanan əməliyyat oldu.

2. Hüdud çəkmə və ya sərhad çəkmə (decoupling, mart- avqust 2008-ci il). Böhran bütünlüklə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə yayıldı, ancaq bununla yanaşı ümid varqlımaqda idi ki, böhran inkişaf etməkdə ölkələrə təsir etməyəcək və nəticədə onların dinamik iqtisadi inkişafı burulğan içində olan ölkələrin xilasedilməsində əsas katalizator olacaqdır.

3. Kredit daralma əməliyyatı (deleveraging, sentyabr-noyabr 2008-ci il). Qlobal böhranın inkişaf etməkdə ölkələrə bulaşması və inkişaf etmiş ölkələrdə resesiyanın başlanması haqqında rəsmilərin etirafları. Dünyanın bir çox ölkələrində bank sisteminin kollaps təhlükəsinin başlanğıcı.

4. Emissionla vurulmaq və ya doldurmaq (quantitative easing, noyabr 2008 -ci ilin sonundan indiyədək olan müddətə). Dünya ölkələrinin əksər hökumətləti istehsalat kollapsına yol verməmək üçün monetar və fiksəl xarakterli çox çeşidli tədbirlər paketi hazırladı və məqsəd ilk növbədə, pul təklifini artırmaqla tələbi stimullaşdırmaqdır.

Son məlumatlara qlobal maliyyə böhranı (2008) nəticəsində dünya üzrə bankların məcmu itkiləri 700 mlrd. dollardan çox təşkil edir, bunlardan yarıya qədəri Amerika banklarının payına düşür. Banklar bu məbləğin təxminən 50%-ni artıq yeni kapitalın cəlb olunması hesabına kompensasiya edə biliblər. Lakin BMF-nun son hesablamalarına görə bankların itkilərinin məbləği iki dəfədən də çox-1,6 trln. dollaradək arta bilər.

Beləliklə, Qlobal maliyyə böhranı (2008) və postkrizis ssenarisinin inkişafı ardıcılıqla aşağıdakı kimi olmuşdur.

1. ABŞ ipoteka kreditləşmə sisteminin çöküşü;
2. kredit həcmnin azaldılması və kredit xəttinin açılmasına ciddi nəzarət;
3. Fond indekslərinin aşağı doğru meyli;
4. büdcə defisitlərinin artımı;
5. Real sektorda geriləmə;
6. işsizliyin güclənməsi;

7. istehlak xərclərinin azalması.

Dünya maliyyə və iqtisadi böhranın başlanmasına dair olduqca müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bəziləri, müasir böhran kompleks şəkildə iqtisadi, hərbi, ekoloji sahələri əhatə etməklə Sovet İttifaqının dağılması ilə eyni vaxtda başlamaqla düzgün iqtisadi strategiyanın seçilməməsi ilə əlaqədardır. Digərləri bu böhranın daha fundamental xarakter daşımaqla təkcə ABŞ-da ipoteka krediti ilə deyil, daha geniş makro, mikro, institusional xarakterli iqtisadi problemlərlə əlaqədar olduğunu qeyd edir. Bəzilərinin fikrinə görə isə böhran ABŞ-da prezident R.Niksonun vaxtından başlayaraq 1971-ci ildə üzən valyuta məzənnəsinin tətbiqi ilə, yəni qızılla konversiya edilmiş dollardan imtina olunması dövründən başlanıb. Bəziləri ABŞ-m Federal ehtiyatlar sistemində 1987-2006-cı illər ərzində sədrlik etmiş A.Qrinspeni günahlandırır. Siyahını xeyli uzatmaq olardı, çünki bu istiqamətdə istər ölkə, istərsə də xarici elmi ədəbiyyat və informasiya vasitələrində istənilən sayda məlumatlar verilmişdir.¹

Bu baxımdan, dünya maliyyə böhranının səbəblərini araşdırmaqla, onların baş verməsi xüsusiyyətlərini üzə çıxartmaqla, hər bir ölkə öz milli iqtisadi inkişafının təmin olunması istiqamətində böhrandan qorunmaq tədbirlərini hazırlamalıdır. Belə bir tədbirlərin hazırlanması, eyni zamanda, keçmişin dərsələrini mənimsəmək, gələcəyə məqsəd və vəzifələri hazırlamaqla, yeni iqtisadi təfəkkürün formalaşmasını qarşıya qoyur.

¹M. Meybullayev. Qlobal maliyyə böhranı və milli iqtisadi inkişafın tərəddüdləri // Qlobal maliyyə böhranı: iqtisadi təhlükəzliyin Azərbaycan modeli və dünya təcrübəsi. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları(II kitab). Bakı: İqtisad universiteti.2010. s.70-71. 18

1.3.Maliyyə böhranının komponentləri

Bank krizisləri. Bank sisteminin böhrana girməsinin başlıca problemi sistemin dövlətə və cəmiyyətə yüklədiyi maliyyə ağırlığındadır. Bəzi hallarda, bankların xilas edilmə əməliyyatı maliyyə böhranların şaxələrini artıraraq daha böyük zərərlərə yol açmağa bilər.

2007-ci ildə ABŞ-da başlayan və daha sonra əksər ölkələrə yayılan maliyyə böhranı dünyanın keçirdiyi ən iri tutumlu qlobal böhrandır. 1975-2009-cü illərdə 50-dən artıq ölkədə 200-dən çox valyuta və 54 borc/bank böhranlarını qeydə alıb.

2007-2008-ci illərdə ABŞ baş verən böhranın daha çox «maliyyə infeksiyası» kimi yeni fenomenin nəticəsi olduğu aydınlaşandan sonra yeni dünya maliyyə böhranının yaranma təhlükəsi xüsusilə kəskin şəkildə qəbul olunmağa başladı.

1970-2000-ci illərdə maliyyə böhranları onlarla ölkədə milli finans aktivlərinin 10-30%-nin itirilməsinə səbəb oldu. 2008-2009-cü illərdə bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin bank sistemlərində böhranlar baş verdi və bu böhranlar yalnız batan və çətin vəziyyətə düşən bankları deyil, eyni zamanda banklarla əlaqəsi olan real sektoru və ev idarələrini də əhatə etdi. 2008-ci ilin II yarısı - fond indekslərində azalma: 70-80%, qlobal maliyyə sektorunda itkilər: 3 trln. \$ və ya qlobal ÜDM-in 4.3%-i təşkil etmişdir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bank böhranının aradan qaldırılmasına yönəldilmiş məsrəflər orta hesabla ÜDM-un 15-20%-ni təşkil edir. Məlumdur ki, əksər ölkələrdə bank böhranının qarşısının alınması çox böyük məsrəflər tələb olunmuşdur: İspaniya və Macarıstanda 15%-ə qədərini, Malayziyada 20,5%-i həcmində, Meksikada isə 30%-dən yuxarı səviyyəyə çatmışdı. Bir sıra ölkələrdə bu göstərici 40-50%-ə çata bilər. Türkiyənin bank sektorunun yenidən kapitallaşmasına və struktur yenilənməsinə dövlətin sərf etdiyi məsrəflər 40-50

mlrd. dollar və ya ÜDM-un üçdə birini təşkil edirdi. Türkiyədə hətta bank sektorunun 25%-nin öhdəliklərini öz üzərinə götürəcək yeni tənzimləyici orqan (BDDK) yaradıldı.

Cədvəldən göründüyü kimi, Rusiyada bankların struktur yenilənməsinə sərf olan birbaşa maliyyə məsrəfləri 1998-ci ildə ÜDM-un 0,2%-ni təşkil etdiyi halda, 2009- ci ilin aprel ayına bu göstərici 21,7% təşkil etmişdi.

Cədvəl 1

Müxtəlif ölkələrdə bank böhranlarının aradan qaldırılmasına dövlət xərclərinin səviyyəsi, ÜDM-da %-i

Ölkə	Böhran dövrü	İtkilər /ÜDM	Ölkə	Böhran dövrü	itkilər /ÜDM
ABŞ	1984-1991	2-5	Malayziya	1997	20.5
Norveç	1987-1989	3-4	C. Koreya	1997	26.5
İsveç	1990-1993	4-6	Meksika	1995	20
İspaniya	1977-1985	16.8	Argentina	1980-1982	55.3
Finlandiya	1991-1993	4-6	Kolumbiya	1997-2001	4
Rusiya	1998-1999	0,2	Braziliya	1994-1996	20
Yaponiya	1990	20	Çexiya	1994-1995	12
İndoneziya	1997	51	Türkiyə	2001	19.3
ABŞ	2008	38,7	Rusiya	2008	21,7
Avro zona	2008	23	Yaponiya	2008	12

2007-2008-ci il böhranından sonra ABŞ hökuməti bankların struktur yenilənməsinə sərf etdiyi birbaşa maliyyə məsrəfləri ÜDM-un 38,7%-ni təşkil edir, yəni rəqəmlə ifadə etsək - 5500 mlr. \$. Avrozonada isə, böhranın qarşısının

alınması ilə əlaqədar məsrəflər ÜDM-un 23,4%-i həcminə çatmışdı (3285mln.\$), o cümlədən AFR hökumətinin antiböhran proqramının həcmi 500 mlr. Avro, Fransada 360 mlr. Avro, İrlandiyada 400 mlr. Avro təşkil etmişdir.

Bankların böhrana girməsinə bir çox amil təsir göstərir. Bank aktiv dəyərinin pisləşməsinin ən başlıca səbəblərindən biri də verilən kreditlərin geri dönməməsidir. Buna bank sistemində buna «kredit riski»¹ də deyilir.

Cədvəldən görüldüyü kimi, vaxtı keçmiş kreditlər məcmu kreditlər içində (hansı ki, borclular tərəfindən vaxtında qaytarılmır və bu vəsaitlər üzrə faizlər hesablanma bilinmir) artan çəkisi bank sisteminin böhranlı vəziyyətinin əsas göstəricisi hesab olunur. Bu cür hallarda hökumətin ləng tərpənməsi bütün iqtisadiyyatın vəziyyətinə çox mənfi təsir göstərir.

Son məlumatlara görə hazırki finans böhranı nəticəsində dünya üzrə bankların məcmu itkiləri 700 mlrd dollardan çox təşkil edir, bunlardan yarıya qədəri Amerika banklarının payına düşür. Banklar bu məbləğin təxminən 50%-ni artıq yeni kapitalın cəlb olunması hesabına kompensasiya edə biliblər. Lakin BMF-nun son hesablamalarına görə bankların itkilərinin məbləği iki dəfədən də çox-1,6 trln. dollaradək arta bilər (Mamedov, 2008, N 12).

Beləliklə, Qlobal maliyyə böhranı (2008) və postkrizis ssenarisinin inkişafı ardıcılıqla aşağıdakı kimi olmuşdur:

1. ABŞ ipoteka kreditləşmə sisteminin çöküşü;
2. kredit həcmnin azaldılması və kredit xəttinin açılmasına ciddi nəzarət;
3. Fond indekslərinin aşağı doğru meyli;
4. büdcə defisitlərinin artımı;
5. Real sektorda geriləmə;
6. işsizliyin güclənməsi;
7. istehlak xərclərinin azalması.

¹Basel bankında nəzarət və nizamlaşdırma komitəsi tərəfindən kredit riski, bir bankın kredit müştərisinin ya da özü ilə bir anlaşmaya tərəf olanın müqavilə şərtlərinə uyğun formada öhdəlikləri qarşılayamama olaraq tanımlanmışdır

Bank sektorundakı böhranlar bir çox səbəblə izah olunur. Bu səbəblərdən bir qismi bank sektorunun strukturu ilə əlaqəli olsa da əsl səbəb iqtisadiyyatdakı əsas göstəricilərin qeyri-sabit olmasından qaynaqlanır. Bank sektorundakı böhranlar makroiqtisadi və mikroiqtisadi olmaq üzrə iki ana başlıqda toplanır.

Makroiqtisadi qeyri-sabitlik bank sektoru natarazlığının əsas səbəbi olaraq göstərilir. Sərvət qiymətlərinin xüsusilə əmlak qiymətlərinin alt-üst olması, faiz dərəcələrindəki kəskin artımlar və ya valyuta məzənnəsindəki eniş və ya davam edən durğunluq bank sektoruna da təsir edəcəkdir. Əslində göstərilən problemlər bir-biri ilə əlaqəlidir. Bu çətinliklərə əlaqə olaraq keçid iqtisadiyyatlarında nisbi qiymətlərdəki sərt sürüşmələr və ya subsidiyaların artırılması bank sektorunun təsirinin çox olduğu sektorlarda daha çox hiss ediləcəkdir.

Daxili makroiqtisadi pozulmalara iqtisadiyyatın inkişaf dövrlərində də rast gəlinir. Banklar bu dövrlərdə optimist mühitin təsiri ilə yeni layihələri fondla təmin edir. Borclanma müddətində daşınmaz əmlak sahiblərinin sərvətlərinin qiymətini qaldırdıqda istehlakın rifah təsiri ilə bir çox iqtisadi fəaliyyətin gəlirliliyi artar.

Burada bildirilməsi lazım olan məsələ olaraq bank sektorunda artan borclanma ilə qiymətlərin həddən artıq qalxması nəticəsində iqtisadiyyatdakı dalğalanmalar artır.

Maliyyə sisteminin makroiqtisadi şokları heç bir təşkilati zərər görmədən üzərindən keçməsi çətindir. Ancaq sistemdəki bəzi banklar ciddi iqtisadi şoklardan belə zərər görmədən çıxmağı bacarırlar.

İqtisadi geriləmə və iqtisadi fəaliyyətlərin gərginliyi bankların mənfəətinə güclü mənfi təsiri olmuşdur. Bundan başqa, bankçılıq fəaliyyətləri son illərdə gedərək daha riskli əməliyyatlar həyata keçirir. Pis idarəçilik göstəricilərin bankçılıq krizislərində əhəmiyyətli yeri olduğunu göstərir.

Umumiyyətlə maliyyə sektoru xüsusi olaraq bank sisteminin sürətli iqtisadi böyümə və inkişafa nail olmaqda önəmli vasitədir. Banklar yalnız monetar nəzarət üçün bir kanal deyildir. Bununla bərabər iqtisadiyyatın yenidən qurulmasında uzunmüddətli davamlı makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında təsirli olan bir sektordur.

Maliyyə sistemi fərdlərin və firmaların fondlarını məhsuldar investisiya imkanlarına çevirən kanaldır. Bu çevrilmənin sağlam olması maliyyə bazarları iştirakçılarının investisiya imkanları haqqında düzgün mühakimələrə malik olmasından asılıdır.

Burada əmələ gələn asimmetrik məlumat problemi maliyyə sistemində iki əsas problemi ortaya çıxarır: əxlaqi risk (moral hazard) və tərsinə seçim (adverse selection).

Tərsinə seçmə maliyyə əməliyyatı həyata keçmədən əvvəl ortaya çıxır. Borc alarkən yüksək risk sahələri yüksək faizi də ödəməyə hazırdırlar, çünki borc ödəmə mövzusunda daha istəksizdirlər. Borc verən borc almaq istəyən bütün tərəflərin borc ödəmə qabiliyyətlərini bilmədiyi üçün seçim edərkən səhv edə bilər.

Əxlaqi risk isə maliyyə əməliyyatı həyata keçirildikdən sonra əmələ gəlir. Əxlaqi riskin əmələ gəlməsinin səbəbi borc alanın yüksək riskli layihələrə investisiya qoymasından qaynaqlanır. Layihə uğurlu olarsa borcalan üçün problem yoxdur. Layihə uğursuz olarsa borcverənin zərəri çox olacaqdır. Borcalanın aldığı borcu öz şəxsi xərcləri üçün istifadə etmə və layihəyə kifayət qədər vəsait xərcləməmək riskləri vardır.

Maliyyə böhranı əxlaqi risk və tərsinə seçmə problemlərinin olması səbəbiylə maliyyə bazarlarındakı fondların məhsuldar investisiya kanallarına təsirli çevrilə bilməməsidir.

Bankçılıq sisteminə təsir edən maliyyə böhranları fəaliyyət və məhsuldarlıqlarının düşməsinə səbəb olmaqla kifayətlənməmiş, onların struktur

quruluşlarının da pozulmasına səbəb olmuşdur. Bank böhranlarının yayılaraq digər sektorlara təsir etməsinəticəsində problem makroiqtisadi sabitliyə təsiredəcək səviyyəyə çatmışdır. Bu mənada böhranın xərci bank sektorunun yaxşılaşdırılmasının büdcəyə yükü və onun milli gəlirdəki payı ilə kifayətlənməyib, real mənada daha böyük ölçülərə çatmışdır. Son Asiya maliyyə böhranında gözləndiyi kimi bank və maliyyə böhranı inkişaf edən bazarlarda maliyyə sərbəstləşməsi ilə başlayan beynəlxalq sərmayə axınlarına açılmanın səbəb olduğu əkiz böhranlar olaraq ortaya çıxmış və əvvəlcə ölkə, ardınca isə dünya iqtisadiyyatına təsiredəcək hala gəlmişdir.

Caprio və Klingebielə görə bank böhranı bu vəziyyətlərin hər birinin əmələ gəlməsi ilə təyin olunur.

1. Bank sisteminin investisiyası praktik olaraq yox olmuşdur.
2. Geri qaytarılmayan kreditlər bütün bank kreditlərinin 15-20%-i civarındadır və ya bundan çoxdur.
3. Bank sektorunda sıxmtıların aradan qaldırılma xərcləri ÜDM-un ən az 3-5%-inə çatmışdır.

Kaminsky və Reinhart, Caprio və Klingebieldən fərqli olaraq bank böhranlarını "hadisələrlə" açıqlayırlar.

1. Bank sistemində böhran, bank bağlanması, birləşmələri və ya dövlətin müsadirəsi ilə ortaya çıxır.

2. Böhran, bağlanma, birləşmə və ya dövlət tərəfindən müsadirənin olmadığı, ancaq az əhəmiyyətli maliyyə qurumuna böyük miqdarda dövlət yardımının edilməsi halında ortaya çıxır.

Mikroiqtisadi səbəblər bank sektorundakı struktur və idarəetmə parametrlərinin hamısını əhatə edir. Bu çərçivədə hökumətin və ya mərkəzi bankın bank sektoruna birbaşa müdaxilələri və ya təsirləri yer alır.

1. İdarəetmə - Hər bir bank uğursuzluğunda idarəetmə xətasını göstərir, ancaq idarəetmə xətası heç bir zaman təkbaşına uğursuzluğun səbəbi ola bilməz.

2. Qeyri-qənaətbəxş infrastruktur - Bank sisteminin uğursuzluğunda qeyri-qənaətbəxş infrastruktur tək başına səbəb olaraq göstərilə bilməz. Ancaq uçot və ya yoxlamadakı qüsurlar problemlərin həll olunmasını gecikdirir. Hüquqi infraqurkturdakı problemlər mülkiyyət haqlarından və ya bankların alacaqlarının reallaşmamasından irəli gəlir.

3. Sərbəstləşmə/Yenidən Tənzimləmə - Maliyyə sistemindəki rekonstruksiya və sərbəstləşmə iddialı bir hərəkət olduğundan bir çox problemə yol açır. Bu səbəblə bank sisteminin liberallaşması birdən-birə deyil, pillə-pillə həyata keçirilməlidir. Rekonstruksiya isə daha çox qayğı gərəklirdiyindən rəhbərliyin bu işin düzgün həyata keçirilməsindən əmin olması lazımdır.

4. Hökumət Müdaxilələri - Bank sektorunun verdiyi kreditlərə və şərtlərə hökumət müdaxilələri bank sektorundakı nağd böhranını sürətləndirmişdir. Bu müdaxilə rəqabətçi olmayan faiz dərəcələrinin tətbiq olunması və ya qeyri-iqtisadi layihələrə fond transferi şəklində olur. Digər bir potensial rəsmi hərəkət isə məcburedici qanuni qarşılıqların istənməsi və hökumət açıqlarını maliyyələşdirmək üçün bank sektorunun hökumət tərəfindən istifadəsidir.

5. Əxlaqi Risk (moral hazard) - Bankların iflas etməsinə icazə verilməyəcəyinə və çətin zamanlarda maliyyə dəstəyi gələcəyinə dair ümumi bir gözləntinin olması əxlaqi risk məsələsini ortaya çıxarır. Bu vəziyyətdə banklar vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq əvəzinə hərəkətlərini şiddətləndirirlər və əmanət sahibləri də "yaxşı" və "pis" olanı bir-birindən ayıra bilmir.

6. Şəffaflığın Olmaması - İşlək hüquqi tənzimləmələrin olmamasına görə bank sistemində əmanət sahiblərinə və səhmdarlara düzgün və lazımlı məlumat çatmır.

Ümumiyyətlə bank böhranları maliyyə sərbəstləşməsindən əvvəl meydana gəlir. Sərbəstləşmə ilə faiz dərəcələri yenidən tənzimlənərkən bank sistemində yer alan digər məhdudiyyətlər qaldırılır. Bank böhranının təxmin edilməsində

izləniləcək göstəricilər arasında bunlar yer alır: Real valyuta məzənnəsi, geniş pul artımı səhm bazarı, istehsal səviyyəsi və real faiz dərəcələri.

Yerli pul vahidinin həddindən artıq dəyər qazanması ixracatı gəlirli olmaqdan çıxardacaq və valyuta mövqeyində pozuntuya yol açacaqdır. Səhm bazarında qiymət enişləri firmaların dəqiq dəyərləriylə birlikdə bank kreditlərinə dayaq olan "təminat" dəyərlərinə də mənfi istiqamətdə təsir edəcəkdir. Real faizlərin yüksəlməsi istehsalı və iqtisadi böyüməni aşağı salaraq bank sistemində aşağı keyfiyyətli aktivlərin artmasına səbəb olacaqdır.

Sistemli bank böhranları orta hesabla bu mövzudakı ilk mənfi siqnalların gəlməsini izləyən 6 və ya 18 ay içində meydana gəlir.

Bank sektorunda böhranla üzləşən ölkələrin ortaq xüsusiyyətləri böhrandan əvvəlki dövrdə artan xarici borclardır. Yeni borc təmin edə bilməmə və ya geri ödəmələrdə çıxan problemlər xarici investorların artan qeyri-müəyyənlik qarşısında bölgədən və ya ölkədən investisiyalarını çəkməsi sistemin çökməsini sürətləndirir. Artan xarici borclar və bank sektorunun üstləndiyi ağır öhdəliklərin hökumətin qarşılaşa biləcəyi maksimum təminat xəttini keçməsi, xarici kreditorların banklara isüqamətlənmələri və sərvətlərini geri çəkmələri ilə nəticələnir.

İnkişaf edən bazarlarda özəl sektorun kapital axınlarını çəkməyə yönəlik təşviqedici təminatlar böhranların səbəbkarıdır. Qısa müddətli kapitalın təmin etdiyi imkanlar, özəl və dövlət sektorunun bu fondları məsuliyyətsiz və hesabsız təşviq və təminatlarla ölkə daxilinə çəkməyi cazibədar etmişdir. Beynəlxalq maliyyə bazarlarında meydana çıxan hər hansı bir narahatlıq qısa müddətli kapitalın dərhal özünə etibarlı bir "liman" axtarması ilə nəticələnmiş və ani kapital çıxışı olan ölkə maliyyə çətinliyi ilə qarşılaşmışdır. Beynəlxalq kapital axınlarının artan ölçüləri, inkişaf etmiş maliyyə bazarlarından inkişaf etməkdə olanlara elm, texnologiya və təşkilati struktur ixracını da artırmışdır. Maliyyə liberallaşması nəticəsində ölkəyə girən xarici bankların rəqabət təzyiqi ilə yerli

bankların marka dəyərləri düşmüş və bu banklar balanslarını pozan yüksək riskli və daha qısa müddətli kreditlərə istiqamətlənmişlər. Vaxt keçdikcə zəifləyən və kövrək bir struktura malik olan bu banklara xarici kredit verənlər, kredit verdikləri bankların pisləşən vəziyyətini görə bilməmiş və itkilərə uğrarmışlar. Bankları tənzimləyən qurumlar isə kommersion banklarının riskli fəaliyyətlərinə müdaxilə etməmiş və xarici banklardan nəzarətsiz səviyyədə xarici borclanmalarına göz yummuşlar. Bunun nəticəsində dövlətin verdiyi etibar istismar edilmişdir.

Təşkilati çatışmazlıqlar böhran və böhranın koordinasiya problemini meydana gətirir və ilk anda müdaxilə olunmamış böhran dərinləşir. Bu vəziyyətlərdə iflaslara icazə verilməməsi, yenidənqurmanın qanuni-idari çərçivəsinin zəifliyi, maliyyə quruluşları və şirkətlərində mühasibat qaydalarının çatışmazlığı, şəriklərin və borc verənlərin hüquqlarının zəif qorunması, məhkəmə fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması kimi problemlərin meydana gəlməsi mümkündür. Bunlara əlavə olaraq maliyyə qurumlarında yaxşı və təcrübəli menecer azlığı, ölkədaxili yenidənqurma və təmizlik mütəxəssislərinin olmaması və maliyyə quruluşlarının keçmişində bu cür yenidənqurmaların olmaması qarşımıza çıxır. Eyni zamanda məsələyə hökumət tərəfdən baxıldığında böhranın dərinləşməsinin səbəblərindən biri olaraq hökumətin özünün etibar problemi ilə qarşılaşmasıdır. İqtisadiyyatın və sistemin yenidən qurulmasında monetar xərclərdən imtina olunması və zamanın düzgün seçilməməsi ilə tez-tez rastlanılır. Koordinasiya probleminin qarışıq olması sistemli böhranların həllini çətinləşdirir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə maliyyə sisteminin ümumi xüsusiyyəti maliyyə qurumlarının çeşidinin azlığı, maliyyə sərvətlərinin məhdud olması və əhəmiyyətli dərəcədə hökumət müdaxilələrinin olmasıdır. Bu ölkələrdə formal olmayan maliyyə strukturları da kommersion bankları ilə birgə fəaliyyət göstərirlər. Bəzi ölkələrdə dövlət müxtəlif mərhələlərdə etdiyi müdaxilələrlə

banklara istiqamətlənən fondlara nəzarət etmək, qiymət müdaxilələri ilə bank kreditlərinin paylanmasını istiqamətləndirmək və ya bankların fəaliyyətlərinə müxtəlif miqdarda məhdudiyyətlər yaradırlar. Bu və ya oxşar tətbiqetmələr vasitəçi qurum olan bankların əmələ gətirdiyi kreditləri məhdudlaşdıraraq fəaliyyət və məhsuldarlıqdan uzaqlaşdırır, yığım, investisiya və iqtisadi inkişafa mənfi təsir edir.

Beləliklə, hər bir ölkədə bank sisteminin böhrana salan fərqli səbəblərlə bərabər, bütün ölkədə keçərli ortaq səbəblər də var və beynəlxalq təcrübədə bank böhranının ən geniş yayılmış izahına görə əgər aşağıdakı dörd şərtədən biri mövcud olarsa bank sisteminin vəziyyəti böhranlı hesab oluna bilər:

1. Bankların aktivlərində işləməyən, yəni gəlir gətirməyən aktivlərin payı 10%-dən çoxdur;
2. Bankların xilas etmə əməliyyatına sərf olunan məsrəflər ÜDM-un 2%-dən çoxdur;
3. Bank sektorunun problemləri bankların əhəmiyyətli hissəsinin (10%-dən artıq) milliləşdirilməsinə gətirib çıxarır;
4. Əmanətçilər arasında şaiyələr (panika) yaranıb və depozitlərin kütləvi surətdə geri götürülməsi baş verib və ya depozitlərin dondurulması, ya da ki, böhrana cavab olaraq hökumət tərəfindən depozitlərə ümumi zəmanətlərin tətbiq olunması kimi fəvqəladə tədbirlər görülüb.

Valyuta böhranı. Valyuta krizisi bir ölkənin milli puluna etibarın itməsi, dolayısıyla spekulyasiya (alver, bazar qiymətləri) fondlarının həddən artıq ölçüdə ölkəni tərk etməyə başlaması və mərkəzi bankın bütün tədbirlərinə baxmayaraq mövcud vəziyyətin belə davam etdirilməsinin imkansızlığı şəklində özünü göstərir.

Valyuta (pul) krizislərinin göstəriciləri isə aşağıdakı beş qrupda toplanır:

1. Zəyif makroiqtisadi göstəricilər və səhv iqtisadi siyasət.

2. Malyyə bünövrəsinin yetərsizliyi/zəyifliyi.
3. Əxlaqi risk və assimetrik informasiya ifadəsi.
4. Mövcud kreditlərin və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının səhv proqnozları.
5. Terrorist hadisələri kimi gözlənilməz risklərin reallaşması.

Maliyyə krizisindən qabaq valyutanın dəyərinin düşməsi, lazım olduqda beynəlxalq valyutaya qarşı iqtisadi agentlər tərəfindən spekulyasiya (alver, bazar qiymətləri) təzyiqlərinin başladılmasına yol açır.

1994-cü ilin sonunda Meksika krizisindən sonra Dornbusch belə deyirdi: "Valyuta məzənnəsinə əsaslanan sabitləşmə proqramı üç mərhələdən keçir. Birinci mərhələ-valyuta məzənnəsindəki istiqraz iqtisadiyyatda da ümumi bir sabitləşmə saxlayır. İkinci mərhələdə pulun real olaraq dəyər qazandığı məlumdur, gedərək daha çox hiss olunur, fəqət bu mövzuda bir şey etmək düzgün ol-maz. Üçüncü və son mərhələdə artıq bir tədbir görmək üçün çox gecdir. Pulun real dəyər qazanması (və digər şərtlər) yüksək nisbətli bir devalyasyonu (kağız pulların məzənnəsinin aşağı düşməsi) lazımlı bilir.

Valyuta böhranlarının təsnifatı yetərincə dərin işlənib hazırlanmışdır. Bu məsələ daha ətraflı Z.V.Atlas, A.V.Anikin, L.N.Krasavina tərəfindən müzakirə olunmuşdur. Valyuta böhranları həm böhran hadisələrinin əsasında, həm də təzahür miqyasları üzrə mövcud yaranma səbəbləri üzrə bölünürlər. Ölçü əlamətinə görə ümumi və xüsusi böhranlar seçilir. Ümumi valyuta böhranları ümumi iqtisadi böhranların tərkib hissəsidirlər, onlar həm qızılm demonetizasiyası, valyutaların qiymətdən düşməsi, təkrar istehsal sistemində struktur nisbətsizlikləri ilə permanent (daimi) xarakterə malikdirlər, gecə böhranları müvəqqəti xarakterə malik olan amillərlə - müharibələr, inflyasiya, pul-kredit mexanizminin balansının pozulması ilə şərtləndirilmişdir. İkinci əlamətə əsasən böhranlar dünya və yerli (lokal) olurlar. Dünya valyuta böhranlarına beynəlxalq valyuta münasibətlərinin xroniki ziddiyyətləri ilə qarışan valyuta sisteminin struktur böhranları aid edilir, məsələn, 1969-1971

illərin böhranı (bu böhranı qızıl valyuta standartından imtina ilə nəticələnmişdir). Yerli valyuta böhranlarına ayrı ölkənin valyutasına zərər vuran böhranlar aid edilir (məsələn, İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı ilk illərdə Fransa və İngiltərə böhranları, 1994-1995-ci illərdə baş vermiş Meksika böhranı). Valyuta böhranlarının səbəbləri aşağıdakılardır:

- qısa və uzun müddətli dövrü dəyişmələr;
- milli valyutaları məzənnəsini pozan inflyasiya proseslərinin inkişafı;
- bəzi ödəmə balanslarının xroniki passivliyi, digərlərinin isə xroniki aktivliyi ilə ifadə olunan beynəlxalq hesablaşmaların müvazinətsizliyi;
- beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətləri hüquqlarını, onların dünya iqtisadiyyatında roluna uyğun, təmin etməyən beynəlxalq sistemin təşkili prinsiplərinin natamamlığı;
- iqtisadiyyatdan kənar amillərin təsirinə məruz qalan beynəlxalq valyuta bazarlarının qeyri-sabitliyi;
- beynəlxalq valyuta ehtiyatlarının həcmi ilə müqayisə edilən möhtəkar axınlarının yaranmasına səbəb olan istehsalın beynəlmilləşməsi;
- ölkələrin qeyri-bərabər inkişafının güclənməsi;
- yüksək dərəcəli milli tənzimləmə ilə dövlətlərarası səviyyədə valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsinin məhdud imkanları arasında ziddiyyət.

L.N.Krasavinanın qiymətləndirdiyi kimi dünya valyuta sisteminin böhranına valyuta məzənnələrinin kəskin dəyişmələri, kapitalların "qaçışı", devalvasiya və revalvasiya, beynəlxalq valyuta satılma qabiliyyətinin pisləşməsi, valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərində ziddiyyətlərin kəskinləşməsi ilə ifadə olunan valyuta sahəsində ziddiyyətlərin sərt kəskinləşməsi tərif edilir. Qeyd olunmuşdur ki, iqtisadi böhranın təzahürlər ilə şərtləndirilmiş dövrü valyuta böhranları ilə ödəmə balansının böhranı, borc böhranı ilə, fəvqəladə hadisələrlə şərtləndirilmiş xüsusi valyuta böhranları arasında aydın fərq silinir. Valyuta böhranının ictimai təkrar istehsal prosesi ilə

qarşılıqlı əlaqəsi xüsusi qeyd olunur. Valyuta böhranlarının səbəblərindən biri kimi valyuta hegemonluğu (hökmranlığı), satış bazarları, xammal və mal mənbələri və kapitalların istifadə sahələri uğrunda mübarizə olan valyuta müharibəsi göstərilir. Bunun bariz nümunəsi kimi 1960-cı illərin sonlarında Fransa ilə ABŞ arasında baş vermiş valyuta müharibəsini göstərmək olar. Bu gün dolların və Avronun bazar rəqabəti şəklində gizli valyuta müharibəsi gedir. Bütün maliyyə sisteminin sabitliyinin pozulmasına gətirib çıxardan valyuta və maliyyə böhranları arasında sıx əlaqə onları ümumiləşdirilmiş hadisə - valyuta-maliyyə böhranı kimi müzakirə etməyə imkan verir. Beləliklə, valyuta və maliyyə böhranlarının mahiyyəti kökləri iqtisadi və pul-kredit sahələrində gizlənen və bazar aktivlərinin qiymətlərinin xeyli aşağı düşməsinə və kapitalların kənara axmasına səbəb olan ziddiyyətlərin kəskinləşməsindən ibarətdir.

Valyuta və maliyyə böhranları nəzəriyyəsinin mühüm tərkib hissəsini ümidlərin qeyri-sabitliyində və mənfəət yaxud zərərin məhdudlaşdırılması axtarışında hadisələri qabaqlamaq arzusunda ifadə olunan aspekt təşkil edir. O, həmişə müəyyən çəkiyə malik olub, çünki istənilən sistem, o cümlədən maliyyə sistemi insanlar tərəfindən idarə edilir. Lakin maliyyə sistemi və maliyyə bazarları və xüsusilə bir-biri ilə sıx əlaqəli olan dünya bazarları digər sistemlərdən fərqli olaraq kapitalları sürətli hərəkəti, sazişlərin böyük həcmdə və yüksək sürətlə həyata keçirilməsi üçün böyük imkan yaradırlar.

Valyuta böhranlarının aşağıdakı klassifikasiyası mövcuddur:

- Birinci tip - hər hansı ölkədə kursun sabitləşdirilməsi şəraitində pul kütləsinin artımı ilə bağlıdır, hansı ki, daxili qiymətləri dünya qiymətlərinə nisbətə artmır, bu isə ticarət balansını pozur və nəticədə sabit valyuta kursundan imtina olunur.

- İkinci tip - həddən arıq dövlət borcunun yığılması ilə əlaqədardır. Bu müəyyən müddətdə investorların itməsinə yol açır, kapitalın "qaçışı" baş verir və kurs kəskin enir.

- Üçüncü tip - özəl sektorun borcları ilə bağlıdır.

- Dördüncü tip - dövlət borcunun həddən artıq yığılması və bu borcun büdcənin ödəmə qabiliyyətində olmaması bu isə sonda inflyasiya və devalvasiyaya yol açır.

1999-cu ilin yanvar ayında Braziliyada maliyyə böhranı başladı, və C.Saksın fikrincə, bu böhranın səbəbi Braziliya valyutası realın dəyərinin təxminən 30-40% qalxması idi. Bu o deməkdir ki, Braziliyadakı əmək haqları və qiymətlər cari mübadilə kursu ilə ABŞ dollarına çevrildikdə çox yüksək olur və bu ölkənin beynəlxalq bazarlardakı rəqabət qabiliyyətini aşağı salır. Braziliya valyuta bazarına müdaxilələr vasitəsilə mübadilə kursunu süni şəkildə yüksək səviyyədə saxlayırdı. 1998-ci ilin avqust ayının sonunda Mərkəzi Bank milli valyutayı qorumaq məqsədilə 25 mlrd. dollarlıq valyuta rezervini satmışdır. Valyuta rezervlərinin ümumi həcmi 70 mlrd. dollardan, təxminən, 45 mlrd. dollara endi.

Elmi ədəbiyyatda valyuta, böhranının birmənalı şərhı mövcud deyil. Valyuta böhranı maliyyə böhranı ilə əlaqələndirilir və qarşılıqlı əvəz oluna bilən anlayışlar kimi nəzərdən keçirilir. Valyuta böhranına geniş nəzər onu valyuta bazarındakı vəziyyətin kəskin ağırlaşması kimi təqdim edilir. Valyuta böhranı - valyuta sferasındakı qarşıdurmanın kəskin ağırlaşmasıdır. O, valyuta kurslarının kəskin tərəddüdlərində, kapital axınında, devalvasiya və revalvasiyada, beynəlxalq likvidliyin zəifləməsində, valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərində qarşıdurmanın kəskinləşməsində özünü göstərir.

BPF-nin verdiyi tərifi görə, valyuta böhranı mübadilə kursuna spekulyativ hücumlar zamanı xarici rezervlərin xərclənməsinə və ya faiz dərəcələrinin kəskin qalxmasına səbəb olur.

II FƏSİL. QEYRİ-SABİTLİK ŞƏRAİTİNDƏ BANK RİSKLƏRİNİN VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Bank risklərinin yaranma səbəbləri

Bank riski daxili və xarici amillərlə əlaqədar yaranan arzuolunmaz hadisələr nəticəsində bank fəaliyyətinə xas olan itgilərin yaranması və likvidiliyin aşağı düşməsi ehtimalıdır.

Bank riski xüsusi fəaliyyət növüdür. Riskin özü qeyri-müəyyənlik olmayıb, iqtisadi subyektlərin qeyri-müəyyənlik şəraitində fəaliyyətdir. Bankların fəaliyyəti müstərilər ilə əlaqədar olduğdan bank riskləri istehsalçıların riskləri ilə sıx əlaqəlidir.

Bank kapitalının xüsusiyyəti ondadır ki, o əsasən borc kapitalından – müvəqqəti cəlb olunmuş kapitaldan ibarətdir. Bank kapitalının geri qayıtması bir tərəfdən borc alanın təsərrüfatından vəsaitlərin dövriyyəsinin basa çatması, digər tərəfdən borc alanın təsərrüfatından sərbəstləsən vəsaitin kreditor banka verilməsi mərhələsi ilə əlaqədardır. Bu zaman bank bir tərəfdən müstəri ilə risk edir, digər tərəfdən bas sərbəst subyekt kimi, özünə mənsub olmayan borc aldığı vəsaiti öz vəsaiti sifətində basqalarına müvəqqəti istifadəyə verdiyinə görə riskə məruz qalır. Beləliklə, bankın öz üzərinə götürdüyü risk faktiki olaraq ikiləsir.

Bank riskinin xüsusiyyəti bank fəaliyyətinin xüsusiyyəti ilə əlaqədardır. Belə ki, ictimai məhsulun istehsalı və tədavülünü özündə əks etdirməklə yanısı mübadilə sferası və tədiyə dövriyyəsində də özünü göstərir.

Məlum olduğu kimi bank pul ilə əlaqədardır: onun məhsulları və xidmətləri pul xarakterini daşıyır.

Öz mahiyyətinə görə bank naqd və naqdsız formada olan ödəmə dövriyyəsini nizamlaşdırən ictimai maliyyə-kredit institutudur. Bu o deməkdir ki, riskli bank fəaliyyətində iqtisadi münasibətlər subyektləri tərəfindən dəyər mütənasibliyinin, tələb və təklif münasibətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Bank risklərinin təsnifatı

Təsnifləsmə kateqoriyası	Bank riskinin növləri
Risk səviyyəsi	Makro münasibətlər sistemindəki risk. Mikro münasibətlər sistemindəki risk.
Bankın məhsullarının, xidmətlərin yaradılması əməliyyatlarının xarakteri	Balans arxası əməliyyatlar üzrə risk. Kredit riski. Hesablaşma riski. Valyuta riski. Əməliyyat riski və s.
Bankın mükəmməl inkişafının təmin olunma səviyyəsi	Balanslaşdırılmamış likvidlik riski. Faiz riski. Gəlirliliyin itirilməsi riski. Rəqabət qabiliyyətinin itirilməsi riski. Kapital bazası riski. Risk- menecment.
Riski yaradan amillər	Xarici risklər (siyasi, iqtisadi, demokratik, sosial və s. Daxili risklər (əsas və köməkli fəaliyyət, bankın aktiv və ya passivləri ilə əlaqədar, idarəetmə keyfiyyəti və s.)
Risk miqyası və sferası	Ölkədən gələn risk. Müəyyən tip bankların fəaliyyəti ilə əlaqədar risk. Mərkəzlərin fəaliyyəti ilə əlaqədar risk. Bankın əməliyyatlarından irəli gələn risk.
Meydana çıxma vaxtı	Retrospektiv Cari Perspektiv

Hər şeydən əvvəl riskləri səviyyə baxımından təhlil etmək lazımdır. Belə ki bank riski tək bir bankın deyil onların məcmusudur. Bu baxımdan risklərə mikro və makro münasibətlər baxımından yanasılır.

Bank fəaliyyəti çoxsaxəli olduğundan bank risklərinə məhsul və xidmətlərin yaradılması, əməliyyatların yerinə yetirilməsi baxımından yanasılmalıdır. Banklar kredit, hesablasma, depozit, valyuta və digər əməliyyatlarla məşğul olduğdan o hər bir əməliyyata görə riskə məruz qala bilər.

Bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında risklər bankın mətin inkisafının təmin olunması baxımından təsnifatlaşdırılır. Ölkə iqtisadiyyatında bankın balanslaşdırılmış stabil və mətin fəaliyyəti bankların öz likvidliyinin, kapital bazasının formalaşmasının idarə edilməsindən, aktiv və passiv əməliyyatlar üzrə faiz dərəcələrinin razılaşdırılmasından, bank məhsulları və xidmətləri bazarında yüksələn rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsindən asılıdır.

Bank fəaliyyətinin və risklərin idarə olunması baxımından riskin asılı olduğu amilləri müəyyənəlmək ən aktual məsələ kimi meydana çıxır. Bu zaman xarici və

daxili risklərin müəyyən edilməsi vacib xarakter alır.

Xarici risklərin tərkibinə bir qayda olaraq siyasi, iqtisadi, sahə, demoqrafik sosial və coğrafi və s. risklər daxil edilir.

Siyasi risklər bankın fəaliyyətinə neqativ təsirini aşağıdakı hallarda göstərir:

- ❖ siyasi rejimin dəyişməsi təhlükəsi olduqda;
- ❖ yerli valyutanın sərbəst konvertasiyalı valyutalara mübadiləsinin
- ❖ məhdudlaşdırılması imkanı;
- ❖ dövlət və icra orqanları tərəfindən kontragent bankın yerləşdiyi yerlə əlaqələrin qoyulması, sərhədlərin bağlanması;
- ❖ müharibə və özbasınalıqda və s.

Siyasi amillər bank prosesinə müsbət təsir də göstərə bilər. Belə ki hakimiyyətə sahibkarlığı müdafiə edən, hökumətin gəlməsi iqtisadi kanyukturanın yaxsılasması və bank riskinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

Makro səviyyədə iqtisadi risklər bütövlükdə ölkədə iqtisadiyyatının dəyisməsi ilə əlaqədar olur. Buraya bazar kanyukturunun, tədiyyə balansının, valyuta kursunun dəyisilməsi daxildir. Bank fəaliyyətinə qanunçuluqdakı dəyisikliklər də əməli təsir göstərir. Mərkəzi Bank tərəfindən normativ aktlara yenidən baxılması, kredit risklərinə əməli təsir göstərə bilər.

Mikro səviyyədə konkret bank ilə onun müstərilərinin fəaliyyətinə bir neçə risk amili təsir edir. Belə risklər borc alanın kredit qabiliyyətinin, kredit təşkilatının maliyyə vəziyyətinin dəyisilməsi ilə əlaqədar kredit müqaviləsinə yenidən baxılması nəticəsində bas verə bilər.

Mikro səviyyədə xarici amil kimi kredit riskinə borc alanın müflisləməsi, kreditorların borclarının ödənilməsi haqqında tələbləri, oğurluq, ailə problemləri, işsizlik və s. təsir edə bilər.

Daxili amil kredit riskinə aiddir: təminat çatısmamazlığı, müstərinin kredit sifarisinə səhv yanasma, kreditləmə prosesində zəif nəzarət və s. Göstərilən amillər kredit itgisinə gətirib çıxaran əsas amillərdir.

Asılılıq dərəcəsi baxımından risklər bankdan asılı və asılı olmayanlara bölünür.

Bankın özündən asılı olmayan risk bir qayda olaraq siyasi, ümumi iqtisadi amillər və qanunçuluqda gözlənilməz dəyisikliklərlə əlaqədar ola bilər. Bankın özündən asılı olan risklər müstəri ilə mikro münasibətlər səviyyəsində meydana çıxır ki, bu da bank menecmentinin səviyyəsi ilə əlaqədar olur.

Banklarda bank riskləri ilə əlaqədar tədbirlər görülür və onun idarə edilməsinə çalışılır.

Bank risklərinin idarə olunma sistemi dedikdə: bank fəaliyyətində qeyri müəyyənlik olduqda bank işçilərinin müsbət maliyyə nəticələrinin təmin olunmasına yönəldilən üsulların məcmusu basa düşülür.

Bankların riskdən qorunması mexanizmi riskin cari nizamlasdırılması və onun minimumlasdırılması tədbirlərin əhatə edir.

Bank risklərinin idarə edilməsinin təskili aspekti idarə etmənin aşağıdakı elementlərini nəzərdə tutur:

- ❖ idarəetmə subyektləri;
- ❖ riskin eyniləşdirilməsi;
- ❖ risk səviyyəsinin müəyyən edilməsi;
- ❖ riskin monitorinqi.

Bank risklərinin idarə edilməsi subyektləri bankın quruluşu və həcmindən asılıdır.

Bütün banklar üçün ümumi olan cəhətlər aşağıdakılardır;

- ❖ bankın strategiya və taktikasına cavabdeh olan bank rəhbərliyi;
- ❖ fundamental risklərin səviyyəsi haqqında qərar verən komitələr;
- ❖ bankın fəaliyyətinin planlaşdırılması ilə məşğul olan bank bölümü;
- ❖ kommersiya riski üçün cavabdeh olan funksional bölmələr;
- ❖ hüquqi risklərə nəzarət edən hüquq söbəsi.

Cədvəl 3

Riskin növləri	Riskin zonası
Kredit riski	Borc alanın kredit qabliyyətinin aşağı düşməsi. Kredit portfelinin keyfiyyətinin pisləsməsi, əsas borcun və faiz ödənislərinin vaxtında aparılmaması. Problemlə ssudaların meydana çıxılması. İşgüzar risk faktorunun meydana çıxması. Borcun ödənis mənbələrinin etibarsız olması

Balanslaşdırılmamış likvidlik riski	Qısa müddətli resurslardan uzun müddətli aktivlərin örtülməsində istifadə, ötəri resurslarla aşağı likvidli aktivlərin örtülməsi.
Faiz riskləri	<ul style="list-style-type: none"> • Bankın aktivləri və passivlərinin həcmi və müddətlərinin uygunsuzluğu. • Faiz marjının aşağı düşməsinə səbəb olan aktiv və passiv əməliyyatlar üzrə faiz dərəcələrinin dəyisilməsi. • Bankın ayrı ayrı əməliyyatları üzrə faiz marjının aşağı düşməsi.
Gəlirliliyin itirilməsi riski	Resursların real dəyərinin artması. Resursların stabil və ya nisbətən uzun müddətli hissəsinin yüksək likvidli aktivlərin ödənilməsinə istifadə. İşləməyən aktivlərin payı
Əməliyyat riski	Bank işçilərinin yerinə yetirdikləri yeni əməliyyat üzrə kifayət qədər pesakarığa malik olmaması. Bankın fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətlərinin proqram təminatının kifayət qədər islənmeməsi. Bankın fəaliyyət dairəsi kifayət qədər ixtisaslaşmış kadrlarla təmin olunmaması.

Risk səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərindən istifadə olunur.

Keyfiyyət göstəricisi dedikdə risk mənbələri və potensial zonalarının təhlili basa düşülür.

Kəmiyyət təhlilinin məqsədi risk səviyyəsini miqdar səviyyədə təhlil etməkdir.

Bank fəaliyyətinin vacib növlərindən biri kredit əməliyyatıdır.

Kredit riski dedikdə kredit təskilatı qarşısında üçüncü tərəfin kredit öhdəliklərinin yerinə yetrilməsidir. Bu risk adətən balansda əks olunan ssuda və ona bərabər tutulan əməliyyatların yerinə yetrilməsi ilə əlaqədar meydana çıxır.

Bu əməliyyatlara daxildir:

- verilmiş və alınmış kreditlər;

- yerləşdirilmiş və cəlb olunmuş depozitlər;
- sair cəlb olunmuş vəsaitlər (borc qiymətli kəğızları səhmlər, veksəllər);
- bank zəmanətləri üzrə benefisiara ödəmələr;
- faktoring üzrə kredit təşkilatının pul tələbi;
- ödənilmiş akkreditlər üzrə kredit təşkilatının ödəyicilərə tələbləri və s.

Kredit riskinin səviyyəsi bir sıra amillərdən asılıdır:

- ölkədə və regionda iqtisadi və siyasi vəziyyət;
- borc alanların kredit qabliyyəti, mövqei və tipləri;
- borc alanın müflisləsməsi;
- maliyyə cətinliyi çəkən müştərilərə kreditlərin və digər bank kontraktlarının xüsusi çəkisinin yüksək olması;
- yeni və yenidən cəlb edilmiş müştərilərin xüsusi çəkisi;
- verilmiş kreditlərin növü, forması və onların təminatı və s.

Kredit riskinin amilləri onun təsnifləndirilməsinin əsas meyarıdır. Amillərin təsir dairəsindən asılı olaraq: daxili və xarici kredit riskini; amillərin bank fəaliyyəti ilə əlaqəsi dərəcəsindən – bank fəaliyyətindən asılı və asılı olmayan kredit riskini fərqləndirmək lazımdır.

Bank fəaliyyətindən asılı olan kredit riskləri: fundamental; kommersiya; fərdi və məcmu risklərə bölünür.

Fundamental bank risklərinə: qızıl marjası standartları ilə bank standartlarına cavab verməyən borc alanlara suda verilməsi haqqında qərar qəbul etmək ilə əlaqədar risklər daxildir.

Kommersiya riskləri xırda biznes, iri və orta müştərilərlə bankın kredit fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətləri ilə əlaqədardır.

Fərdi kredit risklərinə: kredit məhsullarının, xidmətlərin, sövdələsmələrin eləcə də borc alanın riski və s. daxildir.

Məcmu risk və ya kredit portfeli riski öz xüsusiyyətlərinə malikdir.

Məcmu risk-kommersiya banklarının kredit portfelinin riskidir. Bu risk ilə əlaqədar mübahisə problemi kimi çıxış edir:

- ❖ kredit portfeli anlayışı
- ❖ onun quruluşu
- ❖ kredit portfelinin keyfiyyət anlayışı
- ❖ onun keyfiyyətinin qiymətləndirmə metodu.

Kredit portfelinin mahiyyətinin açılması üçün ona iki səviyyədə: kateqoriya və tətbiqi səviyyəsində yanasılmalıdır.

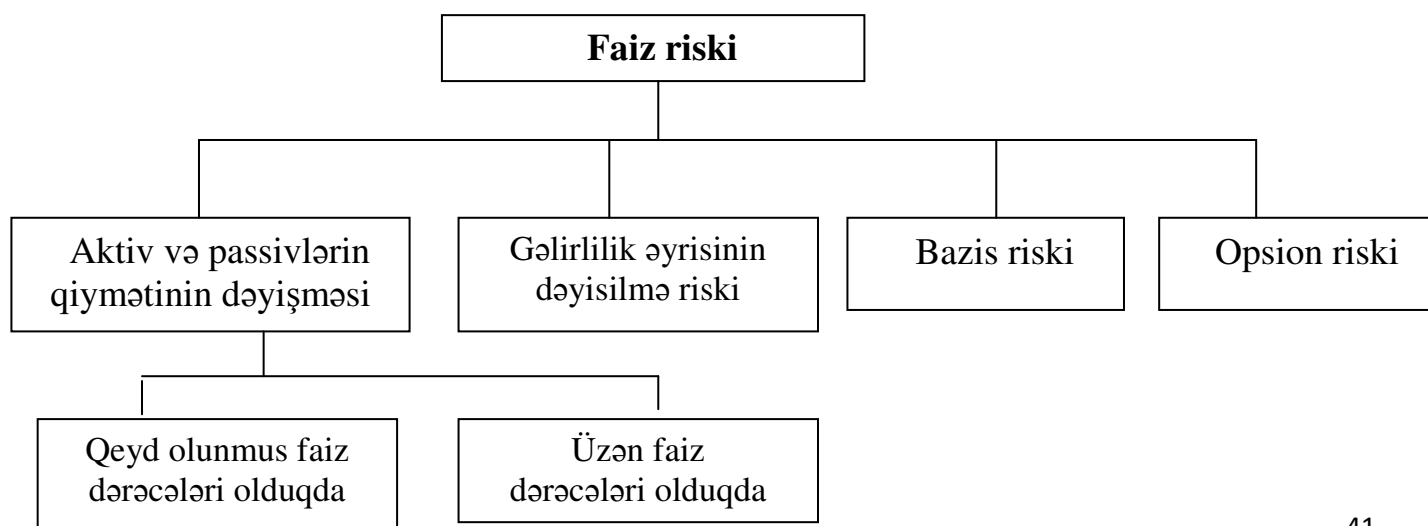
Birinci səviyyədə kredit portfeli: dəyərlərin qaytarılma hərəkəti üzrə bank ilə onun kontraqentləri arasındakı münasibətdir.

İkinci aspektdə kredit portfeli: ssuda, veksellər, banklar arası kredit, depozit, kredit xarakterli digər tələblərin məcmu kimi qəbul edilir.

Kredit portfelinin keyfiyyəti dedikdə kredit riskinin və bank likvidliyinin icazə verilən səviyyəsində maksimum gəlirliliyi təmin edən kredit portfelinin quruluşu başa düşülür.

Faiz riski bank fəaliyyətində qaçılmaz risk növlərinə daxil olan riskdir. Bu riskin səviyyəsinin ölçülməsi, təhlili və idarə edilməsinə görə məsuliyyəti bank menecmenti daşıyır.

Faiz riskinin kredit təşkilatının maliyyə vəziyyətinə, onun gəlirləri və kapital bazasına neqativ təsiri bank menecmentinin bu sahəyə diqqətinin yüksək olmasını tələb edir.

Sxem 1

Aktivlərin və passivlərin qiymətlərinin dəyisilmə riski üzən faiz dərəcəli aktivlərin və passivlərin balanslaşmaması ilə əlaqədar meydana çıxır. Buraya eyni zamanda aktivlərin və passivlərin ödənilməsi müddətləri arasındakı nisbətə pozulmasında təsir göstərir. Gəlirlilik əyrisinin dəyismə riski aktivlər və passivlər üzrə faiz dərəcələri dinamikasının vaxt baxımından uyğunsuzluğu ilə əlaqədardır.

Bazis riski:

- ❖ bank tərəfindən resursların bir stavka ilə alınıb başqa stavka ilə yerləşdirilməsi. (vəsaitlərin möhkəm qiymətlə alınıb üzən qiymətlə yerləşdirilməsi)
- ❖ resursların real dəyərinin qeyri dəqiq uçuğu;
- ❖ vəsaitlərin müxtəlif valyutada alınıb yerləşdirilməsi;

Opsion riski bilavasitə faizli opsionlardan istifadə ilə əlaqədardır.

Faiz riskinin mahiyyəti onun səviyyəsinə təsir edən amilləri müəyyənəlməyə imkan verir.

Faiz riski amilləri daxili və xarici amillərə bölünür. Xarici amillərə daxildir:

- ❖ bazar konyukturunun sabit olmaması;
- ❖ faiz riskinin hüquqi nizamlasdırılması;
- ❖ siyasi vəziyyət;
- ❖ ölkədəki iqtisadi vəziyyət;
- ❖ bank xidmətləri bazarındakı rəqabət;
- ❖ beynəlxalq hadisələr.

Faiz riskinin daxili amillərinə daxildir:

- ❖ faiz riskinin idarə edilməsi üzrə bankın dəqiq strategiyasının olmaması;
- ❖ bank əməliyyatlarının idarə edilməsində buraxılan səhvlər;
- ❖ faiz risklərinin xələsdirilməsi üzrə işlənmiş proqramın olmaması;

- ❖ bank inkisafının planlaşma və proqramlaşdırmasında çatışmamazlıqlar;
- ❖ əməliyyatların yerinə yetirilməsində işçilərin buraxdığı səhvlər.

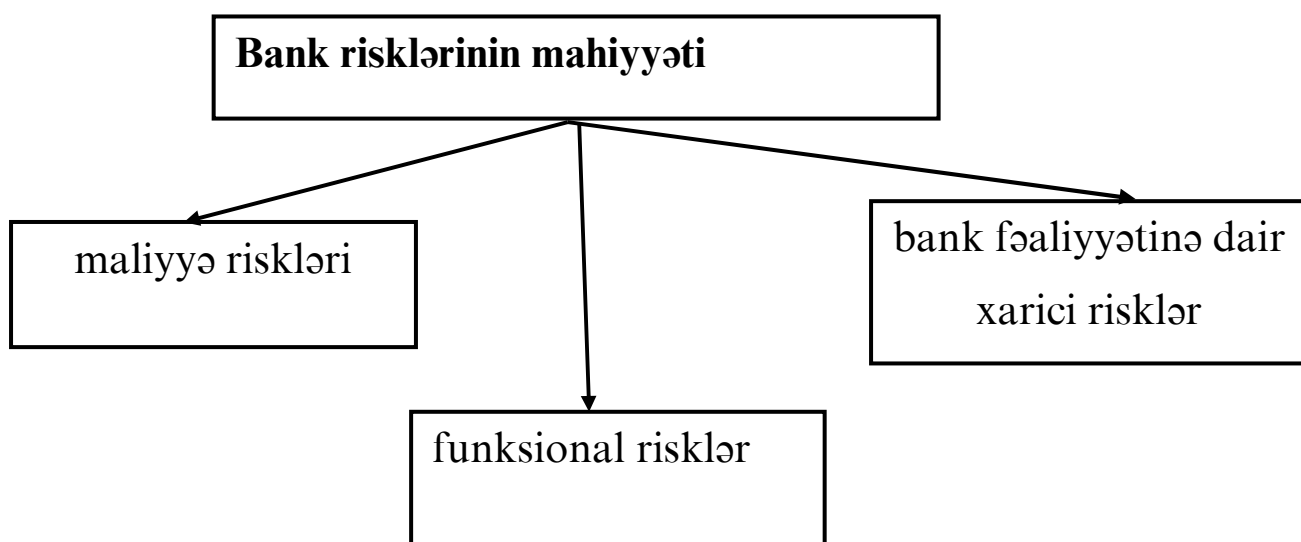
Təcrübədə bank risklərinin əsas problemi faiz riski amillərinin nəzərdən qaçılmasıdır.

2.2. Bank risklərinin müasir vəziyyəti

Qeyri-

sabitlik şəraitində bank risklərinin vəziyyətini təhlil edərkən ilknövbədə bank risklərinin mahiyyətini açmaq zəruridir. Belə ki, bank fəaliyyətinə dair risklər 3 kateqoriyaya bölünür:

- ❖ maliyyə riskləri;
- ❖ funksional risklər;
- ❖ bank fəaliyyətinə dair xarici risklər.

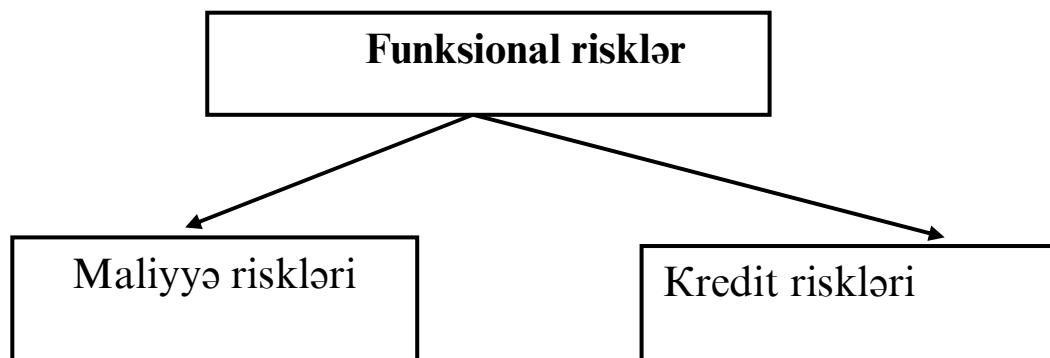

Sxem 2. Bank risklərinin mahiyyəti

Maliyyə riskləri aktiv və passivlərin strukturunda, dəyərində, gəlirliyində, həcmində mövcud olan gözlənilməz dəyişikliklər ilə sıx əlaqədardır. Funksional risk hər hansı bir məhsulun yaradılması və xidmətlərin göstərilməsi prosesinə aiddir. Bankın fəaliyyəti riskə meyillidir,

funksional risklər maliyyə-təsərrüfat prosesində tam həcmli, vaxtlı-vaxtında nəzarət edilməməsi və lazımi informasiyanın toplanıb təhvil olunması nəticəsində meydana çıxır. Funksional riskləri özləri də yarım hissələrə ayrılırlar:

- ❖ Maliyyə riskləri
- ❖ Kredit riskləri

Sxem 3. Funksional risklər

Kredit riski ilk növbədə borc alan şəxslərin, o cümlədən də kontragentlərin öhdəliklərini yerinə yetirmədikləri təqdirdə mümkün maliyyə itkisi deməkdir. Kredit riski kontragentlərin balansı və balansarxası öhdəlikləri zamanı meydana çıxır. Tərəfdaş, borclu tərəf, emitent tərəfindən nəinki formal, hətta qeyri-formal öhdəliklər üzrə kredit riski yarana bilər. O həm real, həm də tam nominal itkilərə səbəb ola bilər. Kredit riskinin əsas tərkib hissələrindən biri sahə riskidir. Sahə riski borclu şəxsin inkişaf sahəsinin perspektivləri və onun yerləşmə məntəqəsi ilə əlaqəli olub ölkədə mövcud risk üzrə qeyri-müəyyənlik ilə sıx şəkildə uzlaşır. Ölkədəki risk səviyyəsi əcnəbi borc alan şəxslərə kreditin verilməsində əhəmiyyətli yer tutur və borc alan şəxsin yaşadığı ölkəyə aid risk amillərinin fəaliyyətindən çox asılıdır. Kredit riski tam olaraq kreditin təqdimatında, qiymətli kağızları portfelinin təşkilində, banklararası əməliyyatların, valyuta

əməliyyatlarının icrasında zəmanətli və zəmanətli fəaliyyət növündə qiymətli kağızların istehsalında və diler fəaliyyəti sahələrində mövcud olur.

Likvidlik riski. Bankın likvid olması bankın əmanətçilərinin və digər borclular qarşısında öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirmək likvidlik bacarığıdır. Kifayət qədər ödəniş qabiliyyətinin olmaması riski isə bankın vaxtlı-vaxtında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi əlverişsiz şəraitdə bankın ayrı-ayrı aktivlərinin satışı deməkdir. İfrat ödəniş qabiliyyəti riski – bankın yüksək likvid aktivlərinin ifrat çoxluğu nəticəsində gəlirin itkisi riskinin meydana çıxması deməkdir. Bu da bank üçün ödənişli resurslar vasitəsilə azgəlirli aktivlərin əsassız maliyyələşdirilməsinin nəticəsidir. Əgər kredit təşkilatı əmanətçilər qarşısında vaxtlı-vaxtında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmirsə onda «koma effekti» meydana çıxır. Yəni, depozitlərin axını baş verir və hesablarda qalan qalıq prinsipial surətdə ödəniş qabiliyyətinin azalmasına şərait yaradır.

Likvidlik (ödəniş qabiliyyəti) riskini müəyyən etmək çox mürəkkəbdir. Ən əsası ona görə ki, bankın likvidliyinə bir çox amillər təsir göstərir. Bu amillərə bank da öz növbəsində kəs təsir göstərə bilmir. Təcrübədə bir sıra göstəricilərdən istifadə edilir. Onların hər biri bankın likvidliyini müəyyən edən anı xarakterizə edir.

Göstəricilərin ilk növbədə məlum qrupuna balans likvidliyinin əmsalları daxildir. Aktivlərin likvidlik səviyyəsini xarakterizə edən ən sadə əmsallardan biri kredit təşkilatının likvid aktivlərinin ümumi aktivlərə olan nisbətidir.

Passivləri daimi şəkildə nəzərə almaq üçün az davamiyyətli aktivlər ilə likvidli aktivlərin qarşılıqlı əlaqəsini nümayiş etdirən əmsallardan digər əmsalların sırasına az likvidli aktivlər ilə daimi passivlər, likvid aktivlər ilə daha böyük öhdəliklər, kreditlər ilə aktiv-depozitlər arasında əlaqəni dəqiq əks etdirən əmsallar aiddir. Likvidlik əmsallarının hesablanması zamanı prinsipial surətdə belə bir sual meydana çıxır:

Aktivlərdən hansı birini likvidli hesab etmək olar? Cavab birmənalı deyildir. Belə ki, həm sənaye müəssisələrinin maliyyə təhlilinin təcrübəsi, həm də ticarət sahəsi hal-hazırda aktivlərin hansı birinin likvidli olmasını əmsalların meydana çıxmasına şərait yaratmışdır. Bu mənada banklara dair əsas problem meydana çıxır: müəyyən müddət ərzində ödənilən, lakin bu müddətə kimi sıfıra bərabər dövriyyəyə olan kredit qoyuluşu kimi tədqiq edilməlidirmi? Bu məqsədlə, MB-nın xüsusi yanaşmasına uyğun olaraq, likvid aktivlər kredit qoyuluşundan ibarət olmayan yüksəklikvidli aktivlərə və 30 gün ərzində ödənilməyi nəzərdə tutan kreditlərdən ibarət likvidli aktivlərə bölünür. Uyğun düzəlişlər bank üçün məcburidir. Bu göstəricilər nəzarət məqsədilə deyil, yalnız riskin bankdaxili nəzarəti məqsədilə istifadəsi zamanı 30 gün ərzində aktivlərin likvid aktivlərə keçməsi müddəti çox olduğundan, bu intervalı 2,5-3 dəfə azaltmaq daha məqsədəuyğundur. Balansın likvidliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə əmsalların təhlili metodundan, başqa digər alətlərdən də istifadə olunur. Buna misal olaraq: aktiv və passivlərin müddətinə görə təhlili göstərmək olar.

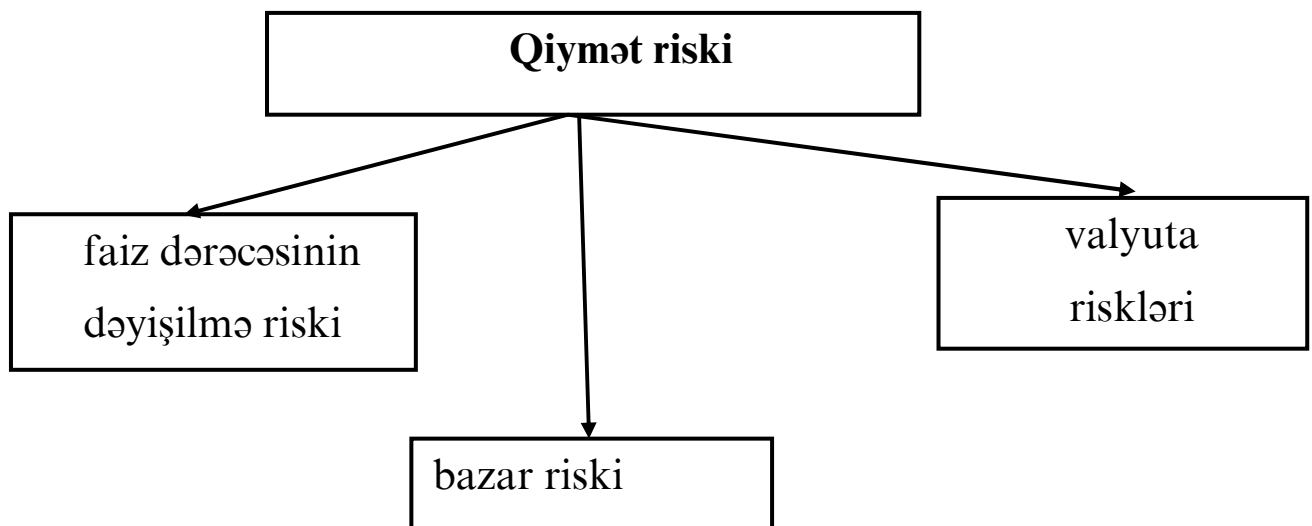
Lakin bu cür təhlilin analitik dəyəri çox aşağı olduğundan onu, daha təfsilatlı likvidlik əmsallarının təhlili üçün zəruri olan ani mərhələ kimi nəzərdən keçirmək mümkündür.

Balansın likvidlilik göstəriciləri sadə, nisbi istifadə sayəsində vüsət almışdır. Bununla belə onlar prinsipial çatışmamazlığa malikdirlər. Bu cür yanaşma zamanı bankı fəaliyyətdə olan təşkilati kimi deyil, ləğv olmağa hazır olan aktiv və passivlərin portfeli kimi nəzərdən keçirilir. bu cür mülahizə bankın nəzarət orqanları və investorlar vasitəsi ilə xaricdən təhlilinə tamamilə münasibdir, lakin bu ehtimal bank daxilində idarəetmə sənədləri üçün qətiyyəən yararsızdır. Belə halda balans likvidliliyinin təhlilini pul vəsaitlərinin dövriyyəsinin təhlili və qiymətləndirilməsi vasitəsi ilə tamamlamaq zəruridir. Bu zaman vəsaitlərin, geriyə, onların arasındakı

fərqi, ayrı-ayrı dərəcələrə bölünməsinə nəzərə alan pul vəsaitlərinin dövriyyəsi haqqında hesabatın tərtibatı mərkəzi element kimi çıxış edir.

Qiymət riski bank risklərinin bütöv qrupu olub, kredit və likvidlik riskləri ilə birlikdə əsas maliyyə risklərini təşkil edir. Qiymət riskləri aktivlərin və bank öhdəliklərinin gəlirliyinin, o cümlədən də dəyərinin gözlənilmədən dəyişməsi mümkünlüyü ilə sıx əlaqədardır. Bu qrupa üç əsas risklər qeyri aid edilir:

- ❖ faiz dərəcəsinin dəyişilmə riski;
- ❖ bazar riski;
- ❖ valyuta riskləridir.

Sxem 4. Qiymət riski

Faiz dərəcəsinin dəyişmə riski kredit qoyuluşuna, eləcə də öhdəliklərə təsir göstərir.

Bazar riski aktivlərin bazar qiymətinin dəyişməsi riskinə deyilir.

Valyuta riski xarici valyutada aktiv və passivlərin konvertasiya (qiymətin dəyişməsi) riski mövcud olduğu zaman medana çıxıb bilər.

Valyuta və faiz dərəcəsinin dəyişmə riskinin bank işində birinci dərəcəli əhəmiyyət daşdığını nəzərə alsaq, onların ayrı-ayrılıqda təhlil edilməsi zəruriliyini vurğulamalıyıq. Qiymət riskinə isə qalan aktivlərin, ilk növbədə isə qiymətli kağızların qiymətlərinin dəyişməsi ilə əlaqədar riskləri aid edilir.

Faiz dərəcəsinin dəyişməsi riski bank gəlirinə faiz dərəcəsinin ümumi səviyyəsinin gözlənilməz dəyişikliklərinin mənfi təsiri deymkdir.

Faiz dərəcəsinin dəyişməsi riski qeyri-sabitliyin nəticəsi olub, bazar iqtisadiyyatında qeyri-müəyyənlik faktoru kimi həmişə fəaliyyət göstərir.

Passiv və aktiv əməliyyatlar üzrə, eləcə də ayrı-ayrı maliyyə alətləri üzrə də faiz dərəcəsinə fərqləndirilir. Bununla belə onların arasında dəqiq qarşılıqlı əlaqələr və tabelik əlaqələri mövcuddur. Bu da faiz dərəcəsinin ümumi strukturu haqqında mülahizə yürütməyə imkan verir. Məsələn: depozit üzrə dərəcənin enmə ənənəsi, bilavasitə borclu şəxslərin kreditləşdirilməsi dərəcəsinin enməsinə şərait yaradır.

Maliyyə bazarı mexanizmi nə qədər çox inkişaf edirsə, o zaman məlum qanunauyğunluq da daha aydın nəzərə çarpır.

Maliyyə bazarının daha çox mürəkkəbləşməsi və rəqabətin artması faiz dərəcəsinin dəyişmə riskini bank maliyyə menecmentinin əsas aspektinə çevirir.

Faiz dərəcələrinin enməsi zamanı bank daha ucuz fondlar ilə münasibət yaradır və az məbləğdə gəlir alaraq vəsaitlərini yerləşdirir. Əks tendensiyaların müşahidə olunması aktiv əməliyyatların gəlirinin, eləcə də resurslara görə ödənişin artımına gətirib çıxarır.

Beləliklə, likvidlik riski kimi hər bir bank faiz dərəcəsinin dəyişmə riskinə meyllidir. Keçmiş Sovet Respublikalarının bir çoxunda faiz dərəcələrinin dəyişmə riskinə likvidlik riski ilə müqayisədə dövlətin kəskin tənzimləmə qanunu üzündən diqqət yetirilmirdi. Azərbaycan Respublikası üçün də bu fakt özü də xarakterikdir. Lakin buna baxmayaraq yenə də

burada likvidliyin idarəolunmasına çox fikir verilirdi nəyin ki, faiz dərəcəsinin dəyişilməsinə.

Bu müəyyən qədər aktiv və passivlərin ödənilməsinin prinsiplial surətdə qısa müddəti ilə şərtləndirilmişdi. Burada digər səbəb bankların əvvəllər maneəsiz olaraq dərəcələrinin əlverişsiz dəyişkənliyi nəticəsində bank vaxtı keçmiş vəsaiti müştərilərə, ilk növbədə isə əmanətçilərə üzərinə keçirmək iqtidarında deyil. Buna baxmayaraq, hər zaman bank faiz dərəcəsinin dəyişkənlik riskinə dair məsuliyyətin bir hissəsini müştərinin üzərinə qoymaq ixtiyarına malikdir. Lakin bu cür siyasətin məqsədəuyğunluğunun müəyyən olunması zamanı (onu «ağressiv» də adlandırırlar) iki mülahizədən birinci istifadə olunur. Müştərinin digər bankın xidmətlərindən istifadə etmək mürəkkəb olduğu üçün faiz dərəcəsinin cəmi müəyyən olunur, faiz dərəcəsinin artması zamanı isə müddətli əmanət və depozitlər üzrə faiz dərəcəsinin cəmi təyin edilir. Faiz dərəcələrinin idarəolunması strategiyasının planında ikinci mülahizə ilk baxışdan o qədər də aydın deyildir. Faiz dərəcəsinin dəyişkənlik riskinin böyük bir hissəsinin borc alan şəxsin üzərinə qoyan bank bu şəxsin ödəniş qabiliyyətinin enməsinə şərait yaradır və bununla da bütünlükdə kreditinin və faizinin itirilməsinə gətirib çıxarır. Sənaye və ticarət müəssisələri ilə müqayisədə maliyyə təşkilatları riskin bu növü ilə idarəetmədə daha böyük imkanlara malikdirlər.

Göstərilən risk növləri ilə bərabər bazis riski də mövcuddur. Faiz dərəcələrinin dəyişkənlik riskinin əksinə olaraq o faiz dərəcəsinin ümumi səviyyəsinin dəyişməsi ilə deyil, faiz dərəcələrinin strukturunda hərəkətlə ilə sıx əlaqədardır. Başqa sözlə desək o ayrı-ayrı faiz dərəcələrinin hərəkətlə asimetriyanın yaranması ilə şərtləşdirilmişdir.

Məsələn, bank hər cürə imkanlardan istifadə edib ödəniş müddəti üzrə aktiv və passivlərin arasında uyğunluğa, mütənasibliyə nail olur. Lakin faiz dərəcəsinin dəyişmə riskinə meylliliyin hələ də ləğv edilməmişdir. Əgər

kreditlər üzrə dərəcələr bilavasitə banklararası kreditlərin faiz dərəcəsi ilə əlaqədardırsa depozitlərin faiz dərəcəsi bundan asılı deyildir. Aktiv və passivlərin gəlirliliyi müəyyən edən baza dərəcələrinin dövriyyəsində hər hansı bir uyğunsuzluq ya gəlir gətirə, ya da itkilərə səbəb ola bilər. Nəticədə faiz dərəcəsinin dəyişmə riski iştirak etməkdə hələ də davam edir.

Valyuta riski aktivlərin yaranması zamanı və xarici dövlətlərin valyutasından istifadə etməklə resurs mənbələrinin cəlb edilməsi zamanı yaranır. Valyuta riski bir sıra amillər ilə yaranmış, bu amillərin sırasında onların yalnız bir hissəsi normal bazar qüvvələrinin fəaliyyəti ilə şərtləndirilmişdir. Valyuta kursuna əhəmiyyətli dərəcədə ölkənin iqtisadi inkişafının tendensiyaları təsir edir. Valyuta kursuna eləcə də valyuta tənzimlənməsi siyasətinin dəyişkənliklərindən başlayaraq bütün siyasi məqamlar və sosial gərginliyin səviyyəsi təsir göstərir.

Valyuta riskinin 3 əsas tərkib hissəsini qeyd etmək olar:

1. Mübadilə kursunun dəyişkənlik kursu – mübadilə kursunun gözlənilmədən dəyişməsi nəticəsində xarici valyutada vəsait qoyuluşunun qiymətdən düşməsi riski;

2. Konvertasiya riski – mübadilə əməliyyatlarının keçirilməsi zamanı mövcud məhdudiyyətlər ilə sıx əlaqədardır;

3. Açıq valyuta mövqeyi riski – bankın valyuta aktivləri və bankın xarici valyuta üzrə öhdəliklərinin parametrləri üzrə uyğunsuzluqları zamanı meydana çıxır.

Kredit riski çərçivəsində valyuta riskinin düzgün qiymətləndirilməsi likvidliliyin böhranı ilə nəticələnə bilər, ya da borc alan şəxsin tərəfindən kredit riskinin amilinə çevrilə bilər. Valyuta riski bütün balans və balansarxası əməliyyatlarda xarici valyuta vasitəsi ilə iştirak edir. Lakin kredit təşkilatı riskin amillərinə əhəmiyyətsiz dərəcədə təsir göstərə bilər. Deməli kredit təşkilatı şəxsi maraqlarını qoruyaraq, riski vaxtılı-vaxtında müəyyən etməli və onun mümkün nəticələrini məhdudlaşdırmalıdır.

Bazar riski – faiz dərəcəsi, xarici valyuta məzənnəsi və kapitalın qiymətlərindəki enib-qalxmaların nəticəsində bank aktivinin bazar dəyərini dəyişməsindən itkiyə səbəb ola bilən ehtimaldır. Bu anlayışa əsasən bazar riski riskin mənbəyindən asılı olaraq aşağıdakı kateqoriyalara bölünə bilər:

- ❖ Faiz dərəcəsi riski – faiz dərəcəsinin dəyişməsi nəticəsində yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi ilk növbədə faiz gətirən maliyyə alətlərinə təsir edir;
- ❖ Xarici valyuta riski - valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi xarici valyutada yerləşdirilən alətlərin portfelinə təsir edir. O, həmçinin ticarət əməliyyatları müxtəlif valyutalarda aparıldıqda və sonradan qiymətləndirmə uçuşu və hesabatları yerli valyutaya çevirildikdə bankın ümumi portfeli xarici valyuta riski ilə üzləşə bilər;
- ❖ Kapital riski - kapitalın və digər bazar qiymətli kağızlarının qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi kapital portfelinə, eləcə də hecinq və spekulasiya məqsədləri üçün istifadə edilən kapitalın törəmə alətlərinə təsir göstərir;
- ❖ Əmtəə-mal riski - əmtəə-mal qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyinin təsir göstərdiyi portfeller faktiki əmtəələrdən (məsələn, qızıl) və ya əmtəə fyuçerslərindən və forvard müqavilələrindən ibarət ola bilər. Bu riskin banklara təsiri onların fəaliyyətindən asılı olacaqdır.

2.3. Bank risklərinin monitorinqi və qiymətləndirmə

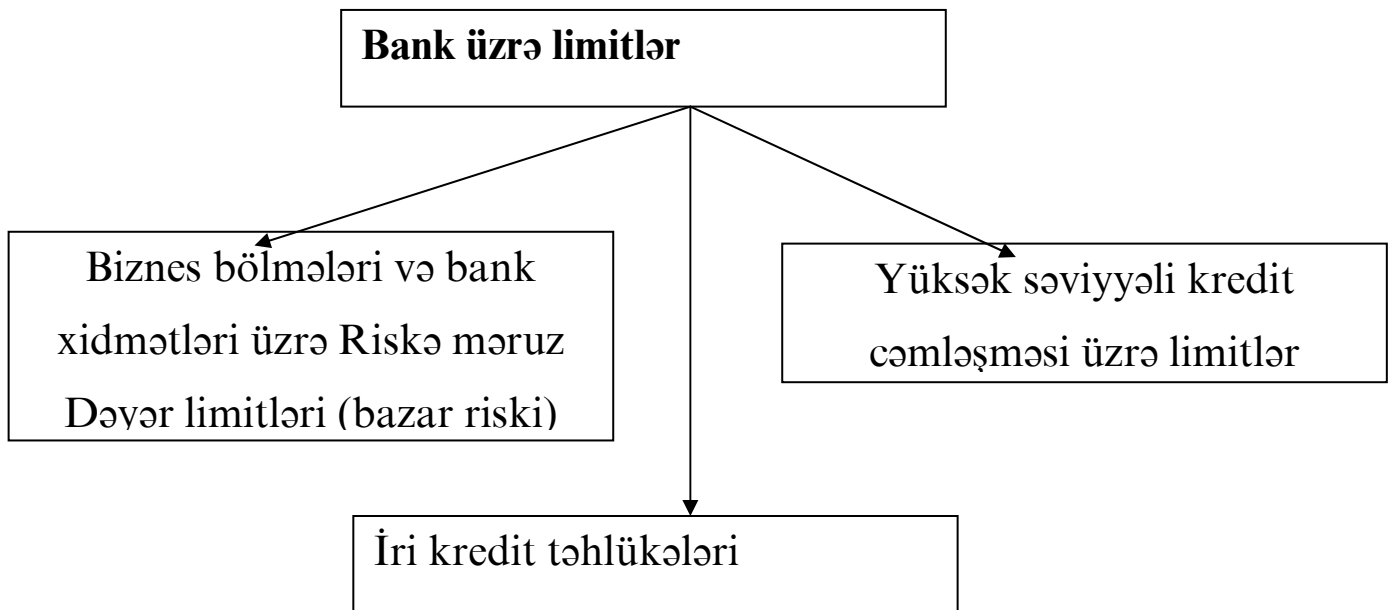
Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti, bütün risk ölçülərinə ayrı-ayrılıqda və ya ümumilikdə nəzarət etməli və müntəzəm olaraq müvafiq qarşı tərəf limitləri ilə müqayisə etməlidir.

Əlavə olaraq, Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti bankın kredit riski təhlükəsi olan sənaye sahələri üzrə daima tədqiqat aparmalı, eləcə də gələcəkdə kredit problemlərinin yaranmasına gətirib çıxara bilən problemlərin ilkin əlamətlərini aşkar etmək məqsədi ilə, borc alan müəssisələrin fəaliyyət vəziyyətini tədqiq etməlidir. Bu səbəbdən, həmin sənaye sahələri və ya borcalanlar üzrə mövcud və gələcək kredit riski təhlükəsinin yenidən qiymətləndirməsi tələb olunur.

Risklərin monitorinqi. Bazar, kredit və likvidlik riskləri biznes bölmələri, bank xidmətləri, əməliyyatçı və əməliyyat səviyyəsi növləri üzrə toplanmasından əlavə olaraq. Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti tərəfindən bütün bank üzrə toplanmalıdır. **Toplanmış risklər** gündəlik ümumi bank təlimatları və limitləri əsasında nəzərdən keçirilməlidir. Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti, Risklərin İdarə Edilməsi Komitəsinə və İdarə Heyətinə bank və biznes bölmələri səviyyəsində risklərin cəmləşməsi haqqında ümumi şərh təqdim edilməlidir.

Bank üzrə limitlərə aşağıdakılar daxil ola bilər:

- ❖ Biznes bölmələri və bank xidmətləri üzrə Riskə məruz Dəyər limitləri (bazar riski)
- ❖ İri kredit təhlükələri
- ❖ Yüksək səviyyəli kredit cəmləşməsi üzrə limitlər

Sxem 5. Bank üzrə limitlər

Risqlərin İdarə Edilməsi Departamenti müəyyən olunmuş risk limitlərinin ölçülməsi vasitəsilə düzəliş tədbirlərini razılaşdırmaq üçün İdarə Heyətinin məsul üzvünə müraciət etməlidir.

Qiymətləndirmə. Bank Risklərin İdarəedilməsi Departamenti vasitəsilə yuxarıda qeyd olunan risk növləri ilə üzləşmə təhlükəsinə nəzarət etməlidir. Bunu seçilmiş modelə uyğun olaraq bir neçə üsulla həyata keçirmək olar. Bundan başqa bank faiz dərəcəsi, xarici valyuta məzənnəsi və kapital (bazar qiymətli kağızların) qiymətlərindəki enib-qalxmaların nəticəsində yaranan risklərə birgə nəzarət edən daha təkmilləşmiş yanaşma tətbiq etməlidir və onların hərəkətindəki qarşılıqlı əlaqəni nəzərə almalıdır.

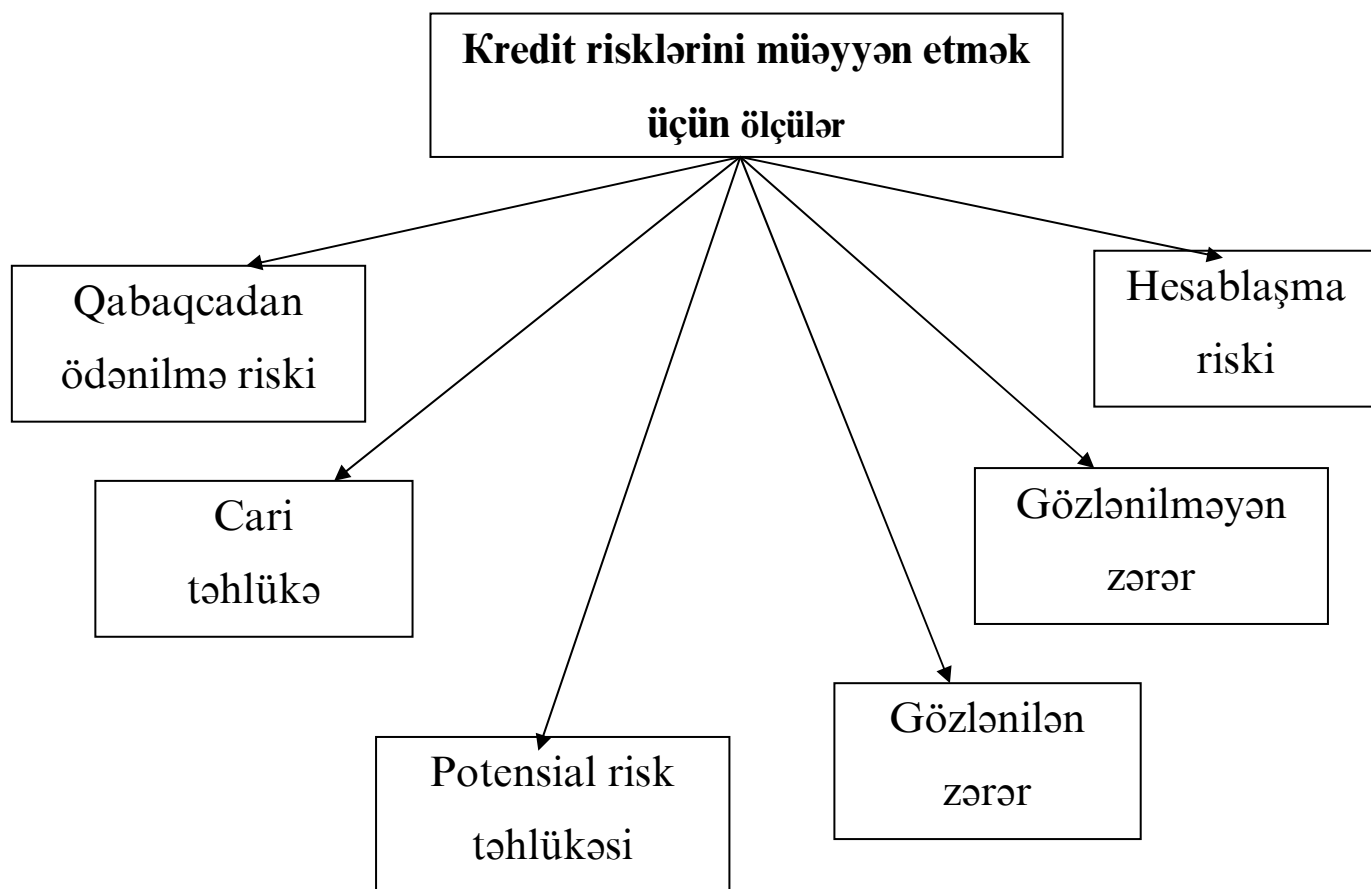
Bütün mövqelər Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilən prosedur və qaydalardan istifadə etməklə ən azı gündəlik sərbəst olaraq və cari bazar şəraitinə uyğun yenidən qiymətləndirilməlidir. Cari bazar şəraitində yenidənqiymətləndirmə, mümkün olduqda, bazar yönəmlı müstəqil treydlərin qüvvələrdən istifadə edərək hesablanmalıdır.

Bu yenidənqiymətləndirmə həm bazar, həm də kredit riskini hesablamaq üçün əsas şərtləri müəyyən edir.

Müəyyən qiymətləndirmə alqoritmləri bank portfelinin tərkibindən və bazar haqqında məlumatların mövcudluğundan asılıdır. Ayrı-ayrı mövqelərin və ümumi portfelin cari bazar şəraitində yenidənqiymətləndirilməsi bütün risk ölçüləri üçün əsasdır.

Kredit riskinin qiymətləndirilməsi. Kredit risklərinin kəmiyyətinin təyin olunması sadəcə olaraq ayrı-ayrı müştəri üçün kreditin ödənilməməsi ehtimalının hesablanması deyildir. O, həmçinin risklərin spesifik müştəriyə və ya sənayeyə doğru konsentrasiyasını və girovun dəyərindəki dəyişiklikləri əks etdirməlidir. Bu cür məlumatlar bütün kredit portfelini və yaxud ayrı-ayrı kreditlər üzrə risklərin hesablanması məqsədi ilə təhlil edilməlidir.

Kredit risklərini müəyyən etmək üçün aşağıdakı ölçülər hesablanıla bilər:

Qabaqcadan ödənilmə riski: bu risk müştərinin və ya əks tərəfin krediti

Sxem 6. Kredit risklərini müəyyən etmək üçün ölçülər

zərərin

ölçüsü qüvvədə olan bazar dərəcələrindən asılı olur. Qabaqcadan ödənilmə riski, kredit ekvivalentliyi prinsipinə görə ölçülməlidir və riskin vəziyyətinin cari bərpa dəyərinin bazardakı dəyişikliklərin nəticəsi kimi müəssisənin gələcək potensial risk təhlükəsinin bəzi çoxsaylı təxminlərinin cəmini əks etdirməlidir.

Cari təhlükə: bu əks tərəfin bu gün krediti ödəyə bilmədiyi və vəziyyətin cari bazar şəraitində yenidənqiymətləndirilməsinə ekvivalent olduqda yaranan zərər növüdür.

Potensial risk təhlükəsi: əks tərəf gələcəkdə müəyyən olunmuş müddət ərzində krediti ödəyə bilmədikdə nəyin itiriləcəyini əks etdirən əməliyyatın, gələcək cari bərpa dəyərinin qiymətləndirilməsidir. Mükəmməl təcrübəyə əsasən, bu dəyər simulyasiya vasitəsilə əldə olunmalıdır və bazarın dəyişkənliyi, portfelin təsiri, əvəzləşdirmə müqavilələri, girov və digər kredit vasitələrini (zəmanətlər, akkreditivlər və s.) nəzərə almaqla, Riskə məruz Dəyərə görə bazar riski simulyasiyasına analogi olmalıdır. Nisbətən mürəkkəbləşdirilmiş alternativ təcrübəyə görə, potensial risk təhlükəsini hesablamaq üçün qiymətləndirmələrdən etibarlı istifadə oluna bilər.

Gözlənilən zərər, mövcud məlumat əsasən bankın üzvləşəcəyi ehtimal edilən zərərlərin səviyyəsini əks etdirir. Bu, gələcək potensial təhlükənin əks tərəfin krediti ödəyə bilməməsi ehtimalı və nəzərə alınmış yığılma dərəcələri ilə riyazi ehtimaldır. Gəlirlərə tətbiq edilən kredit riski dəyəri kimi istifadə edilən gözlənilən kredit itkisi ölçüləri, bankı uzun müddətli istifadə olunan kredit zərərlərindən qorumaq üçün bir vasitədir.

Gözlənilməyən zərər, faktiki zərərin gözlənilən zərərdən yuxarı və ya aşağı olacağı ehtimalını əks etdirir. Gözlənilməyən zərərin səviyyəsi, müəyyən edilmiş etibarlılıq səviyyəsi çərçivəsində ən pis kredit zərərinə ölçməklə qiymətləndirilir. Müəyyən edilmiş etibarlılıq səviyyəsi çərçivəsində gözlənilməyən zərərləri hasil etmək üçün kifayət risk kapitalının

bölüşdürülməsi ilə gözlənilməyən zərər ölçüləri, bankı gözlənilən kredit zərərindən xeyli yüksək olan qısamüddətli zərərlərdən qoruyan vasitədir.

Hesablama riski: əks tərəfdən gözlənilən ödənilməmiş məbləğlərdir ki, burada dəyər artıq bank tərəfindən əks tərəfə göndərilmişdir. Məsələn, hesablaşma riski xarici valyuta əməliyyatları ilə və ya qiymətli kağızların sərbəst təchiz edilməsi zamanı (ödəniş qəbul edilməzdən əvvəlki təchizat) yarana bilər. Spot xarici valyuta əməliyyatları baş verdiyi halda, bu riskin saat qurşağındakı fərqlər, valyutanın ödənilməsi və onun benefisiarının hesabına göndərilməsi zamanı yaranan vaxt fərqlərinə görə meydana çıxması ehtimal edilir.

Banklar tərəfindən təsdiq edilmiş bütün əməliyyatlar, əməliyyatı təşəbbüsü ilə birləşən audit izi saxlanılmaqla, vaxtlı-vaxtında işlənir. Ödəmələrin hamısına yuxarı vəzifəli işçi tərəfindən müvafiq surətdə icazə verildikdən sonra ödəmələrə təşəbbüs edən biznes bölməsindən asılı olmayan işçi tərəfindən bu proses icra edilir.

Eyni zamanda bankın sahib və məsul olduğu aktivlərin qorunması və müştəri aktivlərinin müəyyən edilib bank aktivlərindən ayrılmasını təmin etmək üçün nəzarət sistemi fəaliyyət göstərir. Bu zaman idarəetmə orqanları nəzarət orqanlarına vaxtlı-vaxtında tələb olunan məlumatın verilməsini təmin etmək üçün lazımi tədbirlər görməlidir. İdarə Heyəti, müvafiq kapital tələblərinə davamlı və əyani şəkildə riayət edir.

Monitorinq və qiymətləndirmə prosedrlarına gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə hər bir bankın kredit vermə və əməliyyat funksiyalarının idarəetməsindən müstəqil müvafiq xəzinə funksiyası olur. Xəzinədarlıq bölməsi isə bu zaman hər bir biznes bölməsinin xalis nağd vəsait axınına nəzarət etmək üçün məsuliyyət daşıyır.

Daxili audit bölməsi bank əməliyyatları üzərində mühasibat uçotu və digər nəzarətlə bağlı məsələləri qiymətləndirir və sonra İdarə Heyəti və Müşahidə Şurasına bu haqda hesabat verir. Daxili audit, risklərin idarə edilməsi üzrə

strategiya ilə əlaqədar yoxladığı hər bir sahədə kompyüter sisteminin və digər əməliyyat sistemlərinin adekvatlığını xüsusilə qiymətləndirilir.

Gözlənilməyən halların planlaşdırılması. İdarə Heyəti, fəaliyyətin davamlılığı üzrə ətraflı planların yaradılmasını və normal biznes əməliyyatlarına təsir göstərəcək hər hansı pozuntu halının aşkar edilməsi məqsədi ilə bu planların yoxlanılmasını təmin edir.

İnformasiya Sistemləri və Risklərin idarə edilməsi. İT tətbiq etmə strukturu Kompyüter sisteminin İT tətbiq etmə strukturu, bank üzrə risklərin idarə edilməsi tələblərini müəyyən edir. Tətbiq etmə strukturunun tələbləri aşağıdakılar daxil olmaqla müxtəlif növ risklərin idarə edilməsi üzrə icra edilən funksiyaları əhatə edir:

- ❖ Bazar və kredit risklərinin idarə edilməsi
- ❖ Kapital bölgüsü
- ❖ Aktiv və öhdəliklərin idarə edilməsi
- ❖ Fəaliyyət nəticələrinin qiymətləndirilməsi
- ❖ Nəzarət orqanına hesabatların verilməsi.

Tətbiq etmə strukturu hər bir funksiyaya aydınlıq gətirməkdən əlavə, bu funksiyaların daxilində tətbiq edilən metodologiyaları da müəyyən edir. texnoloji baxımdan, tətbiq etmə strukturu mürəkkəbləşmiş metodologiyadan yaranması ehtimal edilən sistem məhdudiyyətlərini nəzərə alır.

Tətbiq etmə strukturu, risk emalının ayrı-ayrı biznes bölmələrinə mərkəzləşdirilməsilə müqayisədə mərkəzləşdirilməsinin növünü və səviyyəsini təyin edir.

Risk sistemləri üzrə mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş emalı arasında seçim aşağıdakılar tərəfindən müəyyən edilir:

- ❖ Risklərin idarə edilməsi sistemlərinin tələb etdiyi funksiyaların icrası
- ❖ Tələb olunan nəzarət səviyyəsi

- ❖ Mərkəzləşdirilmiş sistemin həyata keçirilməsindən yaranan asanlıqlar

Tətbiq etmə strukturu planlaşdırılmamış sorğular daxil olmaqla, bütün risk hesabalarının tezliyini və formatını təkin edir.

Tələb olunanlara aşağıdakılar daxildir:

- ❖ Front ofis,
- ❖ Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti,
- ❖ Kreditlərin verilməsi,
- ❖ Kapital bölgüsü və fəaliyyətin qiymətləndirilməsi,
- ❖ Nəzarət orqanlarına hesabatların verilməsi.

Front ofis: «həqiqi-vaxt» rejimində risk hesablamalarının və kredit limitlərinin yoxlanmasını həyata keçirmək üçün tələb olunan risklərin idarə edilməsi sistemi;

Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti: bazar mövqeyi haqqında məlumat iş günü ərzində və iş günündən sonrasını müddətdə yenilənməlidir;

Kreditlərin verilməsi: Bankın ölçüsündən asılı olaraq, kreditlər üzrə əməliyyatların həcmi haqqında məlumat iş günündən sonrakı müddətdə qruplara görə hazırlanmalıdır;

Kapital bölgüsü və fəaliyyətin qiymətləndirilməsi: hesablama prosesinin intensivliyindən asılı olaraq, strateji idarəetmə vasitəsi kimi istifadə olunan bu proses günlük və ya hətta həftəlik olaraq hesablanmalıdır;

Nəzarət orqanlarına hesabatların verilməsi: nəzarət orqanlarının tələblərindən asılı olaraq fərqlənəcəkdir.

Bu zaman risklərin təhlili əməliyyatı keçirilməzdən əvvəl, əməliyyatın ehtimal edilən təsiri haqqında qabaqcadan məlumat verən ssenari təhlilləri yaradılması məqsəduyğundur. Sonrakı əməliyyatlar, bütün biznes bölmələrinin təsirə məruz qalmış sistemlərinin yeniləşməsi ilə həqiqi vaxtda yeniləşir.

Məlumatların toplanması və tamlığı. Məlumatların strukturu bank üzrə məlumatların toplanması tələbləri, o cümlədən, quruluşu, detallaşdırmanın dərəcəsi və yerləşdirilməsi ilə müəyyən edilir.

Məlumatların 2 növü mövcuddur:

- ❖ dinamik məlumatlar
- ❖ baza məlumatları

Hər iki məlumat növü nəzərə alınmalıdır.

Dinamik məlumatlar bazara aid olmayan (xarici valyuta, qiymətli kağızlar) və aşağıdakı müntəzəm yeniləşən məlumatlardır:

- ❖ Əməliyyatlar haqda məlumatlar;
- ❖ Bazar şəraiti haqda məlumatlar;
- ❖ Qiymət/məzənnə haqda məlumatlar.

Əməliyyat haqqında məlumatlar: qarşı tərəf, xidmətin növü, nominal məbləğlər, əməliyyat tarixi, nağd vəsait hərəkəti haqqında ətraflı məlumatlar, valyuta, məzənnələr, hesablaşma haqqında məlumatlar və s. daxil olmaqla əməliyyat haqqında ətraflı məlumatlardır.

Bazar şəraiti haqqında məlumatlar: xidmətin növünə və ya əməliyyatın aparıldığı qarşı tərəfə əsasən ümumiləşdirilmiş əməliyyatlar haqqında icmal məlumatlar hesab edilir.

Sistemlə bağlı qəza hallarının bərpası və ya fəvqəladə planlara əlavə olaraq, ümumi sistemin dayanmasına qarşı zəruri əməli prosedurlar mövcud olmalıdır.

Risqlərin idarə olunması və daxili nəzarət üzrə əsas prinsiplər aşağıdakılardır:

- ❖ Bankın üzərinə götürdüyü risk öhdəlikləri üzrə məhdudiyyətlər müəyyən olunur;
- ❖ İşçilərə yalnız göstərilmiş məhdudiyyətlər çərçivəsində fəaliyyət göstərmək üçün səlahiyyətlər verilir;

- ❖ Öhdəliyin götürülməsi, təsdiqlənməsi və yerinə yetirilməsi üzrə bölgü müəyyən olunur;
- ❖ Hərtərəfli yoxlama və nəzarət sistemləri tətbiq edilir.

III FƏSİL. QEYRİ-SABİTLİK ŞƏRAİTİNDƏ BANKLARDA BANK RİSK MENEJCMENTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ

3.1. Bank risk menecmentinin əsas istiqamətləri

Menecment – daha səmərəli təskil və idarə etmə haqqında elmdir. Bank menecmentində isə makrovə mikro iqtisadi nailiyyətlərin əldə edilməsi məqsədi ilə kredit resurslarının fasiləsiz hərəkətinin təmin edilməsi üçün müvafiq strukturlar tərəfindən həyata keçirilən idarə etmə tədbirləri sistemibasadüsülür.

Menecmentin təhsalın səmərəliliyini yüksəldilməsinin vacib elementlərindən biridir. Menecmentin əsas məqsədi – daha səmərəli, münasib idarə etmə sisteminin tətbiqinə təminat olaraq əldə etməkdir.

Bank menecmentinin – bazar iqtisadiyyatı şəraitində bankın idarə edilməsinin – əsasında aşağıdakı prinsiplərdir:

- ❖ bank öz fəaliyyət istiqamətini bazarın tələbi və ehtiyacı, müstərilərin sorğusu, bankın planlaşdırılan mənfəətini artırmağa bilən bank məhsulları və xidmətinin yaradılması;
- ❖ bank fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəltməyə, xərcləri azaldaraq optimal maliyyə nəticələrini əldə etməyə çalışmaq;
- ❖ optimal qərarların qəbul edilməsi məqsədi ilə müasir informasiya texnologiyalarından istifadə, işçi heyətinin seçilib ondan səmərəli istifadə.
- ❖ Bank fəaliyyətinə daxildir:
- ❖ bank texnologiyalarının işlənilib təkmilləşdirilməsi;
- ❖ bank məhsulları və xidmətlərinin keyfiyyətli təminatı;
- ❖ bank əməliyyatları və bütün hesablaşmaların həyata keçirilməsi;

- ❖ bank fəaliyyətinin maddi texniki təchizatının və əməliyyatlara texniki xidmət;
- ❖ yüksək səviyyəli mütəxəssislərlə təminat;
- ❖ bankın stabilliyi və likvidliyini təmin etmək.

Bank menecmenti çərçivəsində bank mexaniziminə daxildir:

- ❖ bank daxili idarəetmə;
- ❖ bank fəaliyyətinin idarə edilməsi;
- ❖ bank personallarının idarə edilməsi

Bank mexanizmindən bankın təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində, dəqiq bank, maliyyə və sosial məsələlərin həllinə yönəldilən tədbirlərini yerinə yetirilməsində istifadə olunur.

Cədvəl 4

Bank daxili idarəetmə

Funksional halqadır	Xüsusiyyətləri
Prinsipləri	1.Mərkəzləşmə 2.İdarəetmədə desentralizasiya 3.Mərkəzləşmə və desentralizasiyanın vəhdəti 4.Uzunmüddətli inkişaf məqsədinə səmtləşməsi 5.İdarəetmənin demokratikləşməsi
funksiyaları	1.Marketing 2.Planlaşma və proqnozlaşma 3.Daxili strukturun təşkili 4.Uçot və hesabat (daxili audit)
Bank fəaliyyətinin metodları	1.Bankın aktiv və passiv əməliyyatları 2.Bank daxili hesablaşma 3.Faiz siyasəti 4.Bank siyasəti və strategiyasının və onun əsas elementlərinin hazırlanması

Mərkəzləşmə prinsipi deməkdir ki, bank siyasətində əsas strateji məqsəd idarəetmənin əlverişli tərəfindən formalasdırılır (idarə heyəti).

Desentralizasiya prinsipi o deməkdir ki, bank siyasətinin konkret məqsəd və elementləri bankın şöbələri və departamentləri səviyyəsində hazırlanır.

Mərkəzləsmə ilə desentralizasiyanın vəhdəti dedikdə səlahiyyətlərin bank daxili idarəetmənin ali və orta həlqələri arasında bölgüsünü göstərir.

İnkisafın uzun müddətli məqsədlərə səmtləsmə o deməkdir ki, bank daxili idarəetmə uzun müddətli prespektivə səmtləsdirilir.

Marketing funksiyası müstərilərin bank məhsulları və xidmətlərinə olanehtiyacının ödənilməsi məqsədi ilə bazarın tələbini öyrənməkdir.

Bank daxili çərçivədə bankın əsas əməliyyatı aktiv və passiv əməliyyatlarıdır.

Bank strategiyasının vacibi elementlərindən biri faiz siyasətidir. Belə ki, bank əməliyyatlarının genişləndirilməsi, gəlirliliyin yüksəldilməsi, aktivlər və passivlər, maliyyə xidmətləri üzrə faizlər səviyyəsindən asılıdır.

Cədvəl 5

Bank fəaliyyətinin idarə edilməsinin funksional həlqələri

Funksional halqanın tərkibi	Xarakteristikası
Elmi tədqiqat işlərinin aparılması	1. Bankın elmi-texniki siyasətinin işlənməsi 2. Yeni bank məhsulları və xidmətlərinin işlənməsi və tətbiqi 3. Elmi-texniki fəaliyyətin təşkili
Bankın fəaliyyəti inkişafının təmin edilməsi	1. Bank fəaliyyətinin vacib istiqamətləri üzrə siyasətin işlənilməsi və tətbiqi 2. Bank texnologiyasının inkişafı 3. Maddi-texniki resurslarla təminat 4. Keyfiyyət və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi 5. Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi
Bankın məhsullarının realizasiyasının təmin edilməsi	1. Bank məhsullarının və xidmətlərinin reallaşması siyasətinin işlənməsi 2. Bank məhsulları və xidmətlərin reallaşması metod və yollarının seçilməsi 3. Bank məhsulları və xidmətlərinin satışının təşkili

Bankın idarəçiliyinin təşkilati quruluşu	1.Funksional 2.Xətti-funksional 3.Problemlı-məqsədli 4.Proqram-məqsədli
--	--

Cədvəl6

Bank personalının idarə edilməsinin funksional həlqəsi

Funksional halqanın tərkibi	Xarakteristikası
Kadr siyasətinin işlənilib hazırlanması	1. Personalın seçilib yerləşdirmə prinsipləri 2. İşə qəbul və işdən çıxma şərtləri 3. Peşəkarlığın keyfiyyətinin yüksəlməsi və təhsili 4. Personalın və onun fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi
Əmək ödənişi və həvəsləndirilməsi	1. Əməyin ödəniş forması 2. Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi yolları 3. Əmək ödənişlərini həvəsləndirmə sistemi
Həmkarlar təşkilatı və kollektivin qarşılıqlı münasibətlərinin qrup idarəçiliyi	1. Personaldan aşağı səviyyəli idarəetmədə istifadə 2. Şöbə işçiləri və onların yerinə yetirdiyi funksiyaların fərqləndirilməsi 3. Kollektivdəki qarşılıqlı münasibətin idarə edilməsi 4. Həmkarlar ilə qarşılıqlı münasibət
İdarəetmənin sosial-psioloji aspektləri	1. Əmək personallarının işgüzarlılığı və yaradıcılıq təşəbbüsü 2. Bankın təşkilat mədəniyyəti 3. Personalın idarə edilməsinin bankın fəaliyyəti və bankın təşkilati quruluşuna təsiri

Banksiyasətinin işlənilib hazırlanması bankın potensial imkanları və bank resurslarından asılı olaraq bank fəaliyyətinin məqsədi və onun inkisaf perspektivlərinin müəyyən edilməsinin əzərdə tutur.

Bankın məqsədlərinin inkisaf konsepsiyasını və işgüzar fəaliyyətin əsas istiqamətlərinin müəyyən edir.

Bankınstrategiyası bankınbütüünpotensialınınvə imkanlarınınnəzərə alınmalıolan əsaslandırılmısməqsəd və üsullarsistemidir.

Bank siyasətinin işlənilməsi hazırlanmasına daxildir:

1. strateji məqsəd və vəzifələrin formalaşması;
2. bankın güclü və zəif tərəflərinin təhlili;
3. bank fəaliyyətinin mövcud və perpektiv istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
4. ətraf mühitin və onun bank fəaliyyətinə təsirinin təhlili;
5. bank fəaliyyətinə alternativ fəaliyyətin işlənilməsi və müəyyən edilməsi;
6. strategiyanın seçilməsi.

Bank siyasətinin – bankın strategiyası və məqsədləri –işlənilməsi üçün əsas bazatam informasiya məlumatının olmasıdır. Buraya cari dövr üçün bank fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin və inkisaf proqnozunun təhlili daxildir.

Bankın ümumi məqsədi bankın uzun müddətə inkisaf konsepsiyasını əks etdirir.

Onlar bankın əsas inkisaf istiqamətlərini müəyyən etdiyindən həmin tədbirlərin bankınmənsub olduğu resuslarla əlaqələndirilməsini tələb edir.

Bankın ümumi məqsədlərinin əsas istiqamətlərinə daxildir:

1. optimal rentabelliğin təmin edilməsi;
2. bankın vəziyyətinin möhkəmliliyinin təmin edilməsi;
3. yeni inkisaf istiqamətləri və yeni növ bank fəaliyyətinin işlənilməsi hazırlanması.

Bank menecmenti bankın strateji məqsədlərinə nail olmasına yönəldilən proseslərdən ibarət olan mürəkkəb prosesdir.

İdarə etmə prosesi kimi bank menecmentinə daxildir:

- idarəetmə qərarlarının qəbul edilib yerinə yetirilməsi;
- bank menecmentinin informasiya təminatı;
- bank menecmentinin iqtisadi mexanizmi;
- heyətin idarə edilməsi;
- bankın sahibkarlıq fəaliyyətinin idarə edilməsi.

Bank menecmentini asagıdaki amillərə görə qiymətləndirilir:

- kəmiyyət və kefiyyət;
- obyektiv və subyektiv;
- formal və qeyri formal.

Bank menecmentinin kəmiyyət göstəricisinə: bankın kapitalının həcmi;təsisçilərin sayı;bankın şəbəkəsi; müxbir münasibətləri; bank məhsullarının sayı və s.daxildir.

Keyfiyyət göstəricilərini üç qrupa bölmək olar.

Birinci qrupa kredit pəsəkarlığı baxımından bankın gəlirləri və xərclərinimüəyyən edən göstəricilər daxildir. Buraya: bankın kapitalınıni yetərliliyi; aktivlərinkeyfiyyəti; mənfəətlilik; likvidilik; əməliyyatların yerinə yetirilmə sürəti; bankxidmətlərinin komplektliliyi; bankın müstərilərinin bank xidmətlərindən razılıqsəviyyəsi və s. daxildir.

İkinci qrupa isə sosial gösətəricilər: işçilərin əməyə münasibəri, işçilərin ocümlədən rəhbərin pəsəkarlığı, isə vicdanla yanasması, sosial problemlərinin həlləbacarığı və s. daxildir.

Bank fəaliyyətinin təmin edilməsinin əsas amili onun resurs bazası olduğundanpassiv əməliyyatların idarə edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu idarəçilk əsasənasagdaki istiqamətləri əhatə edir:

1. Banka gəlir gətirməyən resursların cəlb edilməsinə yol verməmək
2. Aktiv əməliyyatların inkisafı üçün zəruri kredit resurslarını axtarıb tapmaq.
3. “Ucuz” kredit resurslarını axtarıb tapmaq
4. Yaranması baxımından “sübhəli” görünən resursları təhlil etmək və onları bankacəlb etməmək
5. Maksimum dərəcədə sabit kredit resursları axtarıb tapmaq.

Bank fəaliyyətində əsas istiqamətlərdən biri də cəlb olunmuş resurslarıyerləsdirilməsidir. Belə ki, bu əməliyyatlar nəticəsində bankın gəlirləri formalasır.

Aktivlərin idarə olunması bank menecmentinin əsas istiqamətlərindən biridir.
Aktivlərin idarə olunması prosesində əsas vəzifə kimi bankın balansının likvidiliyinin və onun mənfəətli fəaliyyətinin təmin edilməsi məsələləri durur.

3.2. Bankriskmenecmentinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Menecmentin mahiyyəti idarəetmə subyektinin özişini bilməsində, özəməyinivə kollektivinişinitəşkiletmək qabiliyyətində, təkmilləşmə və yaradıcı fəaliyyətdə maraqlı olmasındadır. Menecmentin mərkəzi siyasətə şübhəli olduğu işin inkişaf perspektivlərini görə bilən, həqiqi vəziyyəti tez qiymətləndirə bilən, qoyulmuş məqsədə çatmaqdan ötrü optimal həllə tapmaq peşəkarmenecəridir. Bununla bağlı meneceri yüksək səriştə, çevik təfəkkür, risk etmə qabiliyyəti, inadkarlıq, müəyyən edilmiş planları həyata keçirmək qabiliyyəti, kollektivin lideri kimi müvafiq peşəkar və şəxsi keyfiyyətlərə malik olmalıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə menecmentin təhsalın səmərəsinin yüksəldilməsini müəhim amillərinə ədədilir. Son illərdə onaxüsusi əhəmiyyət verilir, çünki menecmentlə və kapital qoyuluşu etmədən, xərclərinin bətnənaşağı saldıqca yüksək son nəticələr əldə etməyə imkan verir. Menecmentin əsas məqsədi idarəetmənin ən rəşional sistemini tətbiq etməklə mənfəət əldə etməkdir. Bununla əlaqədar menecment, bazar münasibətləri inkişaf etmiş ölkələrdə sərt rəqabət şəraitində cərəyan edən işgüzarlıq, sahibkarlıq fəaliyyətilə sıx bağlıdır. Qalib gəlməkdən ötrü və yaxud sadəcə olaraq normal inkişaf imkanlarına malik olmaq üçün idarəetmə sistemini daimi təkmilləşdirmək, toplanmış nəzəri və təcربی biliklərə tez yiyələnmək, dəyişən vəziyyətdə yeni, qeyri-ənənəvi yollar tapmaq zəruridir.

Mənfəət əldə etmək menecmentin yeganə məqsədi deyil. Müasir idarəetmədə ictimai etikanın rolu artır, bu işə menecment fəaliyyətində ictimai tələbatların ödənilməsinin xüsusi vugulanması deməkdir. İşgüzarlığın ictimai etikasını asan yolla qazanc, mənfəət əldə etmək deyil, cəmiyyət üçün zəruri olan əmtəə və xidmətlərin istehsalının genişləndirilməsi müəyyən edir. Son illərdə işgüzarlığın məqsədlərinə

kollektivin sosial məsələlərinin həlli də aid edilir, bunsuz insan öz daxili imkanlarından istifadə edə bilmir və tam qüvvə ilə işləyə bilmir.

Bank işçisi üçün idarəetmənin əsaslarını bilmək iki tərəfdən vacibdir. İlk növbədə bankın iqtisadçısı bankın müştərisi olan və ya olmaq istəyən müəssisə və təşkilatlarda menecmentin səviyyəsinə qiymət verməyi bacarmalıdır. Xarici iqtisadi ədəbiyyatda qeyd edilir ki, menecmentin keyfiyyəti müəssisələrin maliyyə sabitliyinin, onların krediti geri qaytarmaq (ödəmək) qabiliyyətinin yüksək olmasının ən mühüm amilidir. Məsələn, Almaniyada firma və özəl müəssisələrin təxminən 40 faizi məhz menecmentin keyfiyyətcə aşağı olmasından iflasa uğrayır.

İctimai əmək bölgüsünün bir hissəsi (həlqəsi) olan bank fəaliyyətinin səciyyəsi bank menecmentinin xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Qeyd edildiyi kimi, bank işgüzarlıqla məşğul olan özünə məxsus bir müəssisədir. O, sərəncamında olan kredit vəsaitlərini ödənişli əsasda müəssisə və təşkilatlara, əhali və dövlətə verib, onların əlavə pl vəsaitlərinə olan tələbatını ödəyir. Bununla belə, bank başqalarına məxsus olan pullarla «işləyir». Bankda müxtəlif sahiblərə – dövlət müəssisə və təşkilatlarına, səhmdar müəssisə və cəmiyyətlərə, kooperativlərə, fərdi şəxslərə məxsus olan və dövriyyədən çıxan müvəqqəti sərbəst olan pul vəsaitləri cəmləşir. Nəticədə bank ictimai kapitalın bölüşdürücüsü və qoruyucusu kimi çıxış edir. Bu işə hesablarda yığılan pulun qorunub saxlanması üçün bankın onların sahibləri qarşısında cavabdeh olması deməkdir. Beləliklə, bank tək özünün fərdi mənafeələrini deyil, həm də ictimai mənafeələri ifadə edir. Mənafeələrin bu cür uzlaşdırılması banka həmişə xas olub, bunsuz balansın likvidliyini və deməli, bankın pul bazarındakı mövqelərinin möhkəmliyini təmin etmək mümkün deyil.

Eyni zamanda bank fəaliyyətində ortaqlıq kimi səciyyələnən müqavilə münasibətləri əhəmiyyətli yer tuturlar. Ortaqlıq münasibətlərinə etibarlıq, qərar və fəaliyyətin qarşılıqlı surətdə faydalı olması kimi cəhətlər xasdır.

Təsadüfi deyil ki, kredit sövdələşməsinin qarşılıqlı surətdə faydalı olması onun şərtlərinin kollektiv müzakirə edilməsini, kompromisə getmək qabiliyyətini nəzərdə tutur.

Fərdi və kollektiv mənafelərin uzlaşdırılması bank menecmentinin məzmununda necə əks olunur?

İlk növbədə belə uzlaşdırma bank menecmentinin aşağıdakı məqsədlərinin xüsusiyyətlərini müəyyən edir:

- ❖ pul bazarında bankın təsərrüfat subyekti kimi mənfəətli işləməsinin təmin edilməsi;
- ❖ bankın etibarlı olmasının təminatı kimi bank balansının likvidliyinin təmin edilməsi, kreditor və əmanətçilərin mənafeələrinin qorunması;
- ❖ bankın müştərilərə göstərdiyi və onlar arasında uzunmüddətli və sabit işgüzar əlaqələri müəyyən edən xidmətlərə müştərilərin tələbatının həcmcə, quruluşca və keyfiyyətcə maksimal dərəcədə ödənilməsi;
- ❖ kollektivin istehsal, kommersiya və sosial problemlərinin müsbət həll olunmalarının uzlaşdırılması;
- ❖ potensial imkanların tam istifadə edilməsini mümkün edən mütəxəssislərin hazırlanması və yerləşdirilməsinin səmərəli sisteminin yaradılması.

Göstərilən məqsədlərlə əlaqədar olaraq bank menecmenti bir sıra kəmiyyət, keyfiyyət və ictimai göstəricilərin yerinə yetirilməsinə doğru istiqamətlənir.

Kəmiyyət göstəriciləri bank fəaliyyətinin idarə edilməsinin bütün sahələrinə aiddirlər. Bankın müştərilərinin və onların hesablarının sayı, əmanətlərin, kredit qoyuluşların, investisiyaların həcmi, bankın etdiyi və göstərdiyi əməliyyat və xidmətlərin həcmi fəaliyyətin ümumi nəticələrinin

təhli və qiymətləndirilməsindən ötrü istifadə edilən göstəricilərin yalnız bir neçəsidir.

Keyfiyyət göstəricilərini bir neçə yerə ayırmaq olar. Birinci dəstəni bankın mədaxil və məxaric göstəriciləri təşkil edir. onlar vasitəsilə bankın mənfəətliliyi idarə olunur. İkinci dəstə vəsaitlərin dövriyyə sürəti, əməliyyatların keçirilməsinə edilən xərclərin əmək tutumu, sənədlərin işlənməsi sürəti göstəricilərini əhatə edir. üçüncü dəstəyə bankın göstərdiyi xidmətlərə həcmcə, quruluşca və keyfiyyətcə müştərilərin təmin edilməsi dərəcəsi göstəriciləri daxildir. Buraya işgüzar danışıqların məxfiliyini, məlumatın qorunub saxlanmasını bankın təmin edə bilməsi qabiliyyəti də aid edilə bilər.

Bank menecmentinin digər xüsusiyyəti onunla bağlıdır ki, pul əmanətlərinin sahiblərinin mənafeələrinin müdafiə edilməsi məqsədi ilə bank fəaliyyəti dövlət tərəfindən ən çox tənzimlənən bir sahədir. Bankların fəaliyyətini tənzimləyən qanunlardan başqa, kredit müəssisələrinin likvidliyinin təmin edilməsinə yönəldilən bir sıra məcburi normativ sənədlər də mövcuddur. İdarəetmənin təşkil edilməsi nöqtəyi-nəzərindən bu nə deməkdir?

Birincisi, müstəqil surətdə qərarların qəbul edilməsində məcburi normativ sənədlərə riayət edilməsilə şərtlənən müəyyən səciyyəvi olan çoxsay məhdudluqların mövcudluğu. İkincisi, pul bazarında vəziyyətin daima dəyişdiyi şəraitdə menecerlər tərəfindən bankın likvidliyinin təmin edilməsi yollarının axtarılmasının zəruriliyi.

Bank fəaliyyətinin idarə edilməsinin xüsusiyyəti idarəetmə sahəsinin geniş olmasıdır. Buraya pul dövriyyəsi, makro və mikro səviyyələrdə kredit münasibətləri, pul əməliyyatları keçirdikdə riskin olması aiddir. Bu risk pul bazarı və deməli, onunla bağlı olan qurumlar üçün səciyyəvi olan çoxsaylı daxili və xarici amillərin mürəkkəb qarşılıqlı nüfuz etmələrindən irəli gəlir. ona görə də bankda ən mühüm qərarların kollektiv əsasda qəbul edilməsi prinsipi tətbiq edilir, mümkün olan risqdən kreditorların müdafiə

edilməsinin müxtəlif üsullarından istifadə edilir, kredit əməliyyatlarının keçirilməsi sahəsində bankın baş idarəsilə filialları arasında hüquqların bölüşdürülməsi tətbiq edilir.

Müştərilərlə aparılan bir sıra iş və bank əməliyyatlarının müqavilə səciiyyəsi daşması təkcə yüksək iqtisadi hazırlıq deyil, həm də psixologiyanın əsaslarını, hüquq yazışı bilməyi, danışıqlar aparmaq qabiliyyətini, işgüzarlıq etikasına bələd olmağı tələb edir, yəni bank mütəxəssisin hazırlanmasının xüsusiyyətlərini şərtləndirir.

Bank menecmentinin istiqamətlərini iki böyük hissəyə ayırmaq olar. Birinci dəstə bankın səlahiyyətində olan iqtisadi proseslərin təşkili və idarə edilməsilə bağlı olan məsələləri əhatə edir. İkinci dəstəyə isə bank kollektivinin təşkili və idarə edilməsi məsələləri aid edilir. Öz növbəsində bu sahələrin də bir neçə istiqaməti var. Onların əsaslarının məzmununu araşdıraraq.

Bank menecmentinin ən mühüm hissəsi planlaşdırmaadır. Planlaşdırma prosesində gələcək fəaliyyəti müəyyənləşdirən ban siyasəti işlənilib hazırlanır. Bu işin tərkib hissəsini konkret bankın inkişaf konsepsiyasının formalaşdırılması, müvafiq dövr üçün cari vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi, onların yerinə yetirilməsi üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanması təşkil edir. bank siyasətinin tərkib hissələrini kredit, investisiya, faiz siyasəti təşkil edir. burada bank inkişafının kəmiyyət, keyfiyyət və sosial göstəricilərinin dəyişmə perspektivlərinin, bankın fəaliyyət prinsiplərinin, işin təşkil edilməsi üsullarının müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir şəraitdə heç də bütün yeni yaranmış kommersiya bankları hərtərəfli işlənilib hazırlanmış fəaliyyət siyasətinə malik deyillər.

İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış bank siyasətinin işlənilib hazırlanmasından ötrü ən azı üç məsələni – təşkilati, iqtisadi və informasiya məsələlərini aydınlaşdırmaq tələb olunur.

Təşkilati məsələ əsas ideyanın meydana gəlməsindən başlayaraq onun konkret tədbirlər və göstəricilərdə təcəssüm tapana qədər planlaşdırma və bank siyasəti mexanizminin işlənilib hazırlanması və məşğul olan bölmənin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Bank fəaliyyətinin planlaşdırılması pul bazarındakı vəziyyətin və bankın imkanlarının dərin təhlilinə əsaslanır.

Aktivlərin idarə edilməsi bank menecmentinin mühüm istiqamətlərinə aiddir. O, bankın müvafiq müddət üçün nəzərdə tutulan siyasətini həyata keçirir. Aktivlərin idarə edilməsi prosesində ikili məqsəd (vəzifə) qoyulur: balansın likvidliyinə riayət etməklə bankın mənfəətli işini təmin etmək. Bu vəzifə yalnız yaranan vəziyyətin daimi təhlili əsasında aktivlərin quruluşunun dəyişməsinə yönəldilmiş məqsədyönlü tədbirlər əsasında yerinə yetirilə bilər. Məlumdur ki, müxtəlif aktivlər banka müxtəlif mənfəət gətirir, müxtəlif risk dərəcəsinə malikdirlər. Buna görə də banklar bütün aktivləri vəsaitlərin qoyuluş müddətindən, onların mənfəətliliyi və risk dərəcəsiindən asılı olaraq təsnif etməlidirlər.

Passivlərin idarə edilməsi menecmentin müstəqil istiqamətidir və aşağıdakı məsələləri həll edir:

məcburi ehtiyatların yaradılmasını təmin edən vəsaitləri istisna etməklə bankda gəlir gətirməyən vəsaitlərin olmasına yol verməmək;

bankın müştərilər qarşısında müvafiq öhdəliklərini yerinə yetirməkdən və aktiv əməliyyatlarını inkişaf etdirməkdən ötrü zəruri olan kredit vəsaitlərini axtarıb tapmaq;

«ucuz» vəsaitlər cəlb etmək hesabına bankın mənfəət əldə edilməsini təmin etmək.

Bu məsələlərin hər birisinin yerinə yetirilməsinin xüsusi üsulları və yolları var. Onlar arasında depozit faizi, qoyuluşun müddətindən asılı olaraq onun diferensiasiyası mühüm yer tutur. Lakin təkcə həcmələrinin artırılması deyil, həm də növlərinin müxtəlifliyi mənasını verən bankın passiv əməliyyatlarının inkişaf etdirilməsi özünün ilkin əsası kimi pul və

maliyyə bazarının mövcudluğunu, mülkiyyətin özəlləşdirilməsinin sürətləndirilməsini, pul dövriyyəsinin sabitliyini nəzərdə tutur.

Bank vəsaitlərinin idarə edilməsi onun likvidliyini və ödəniş qabiliyyətini təmin etməkdən ötrü mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aktiv əməliyyatlarını genişləndirdikcə və depozitlərin həcmi artırıldıqca bankın özünəməxsus kapitalını artırmaq zəruriyyəti yaranır. Özünəməxsus kapitalın idarə edilməsi onun kafilik meyarlarının və bu kafiliyin qiymətləndirilməsi göstəricilərinin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Bankın buraxdığı səhmlər üzrə dividendlər siyasəti özünəməxsus kapitalın idarə edilməsinin səmərəli alətidir. Dividentlərin artırılması səhmlərin qiymətinin qalxmasına gətirir və deməli, əlavə səhmlərin satılması və özünəməxsus kapitalın artırılması imkanını yaradır.

Bank fəaliyyətinin mənfəətliyinin idarə edilməsi onun gəlir və xərclərinə, vəsaitlərin cəlb edilməsi üzrə edilən maksimal xərclərə, kreditləşmə və investisiyalardan əldə edilən gəlirlərə, maliyyə nəticələrinin sabitliyinin təmin edilməsinə, itki vermək riskinə, nəzarətin olmasını nəzərdə tutur.

Risqin idarə edilməsi prosesində həll edilən başlıca məsələlər bunlardan ibarətdir:

- a) risqin mümkün olan halları müəyyən edilsin;
- b) ehtimal edilən zərərin miqyasları qiymətləndirilsin;
- v) onun qabaqlanması yolları və ya ödənilmə mənbələri tapılsın.

Risqin idarə edilməsi əvvəlki dövrlərdə zərərin baş verdiyi bütün hallarda öyrənilməsi, konkret müştəri üçün onun baş verə bilməsi ehtimalının proqnozlaşdırılması, mümkün ola bilən zərərin qarşısının alınması və ya ödənilməsi üsullarının qabaqcadan əsaslandırılması üzərində qurulur.

3.3. Bank risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi

Müasir şərait bankların iqtisadiyyatın real sektoru ilə daha sıx qarşılıqlı əlaqəsini tələb edir. Burada üstün istiqamətlərdən biri, daha çox risklə müşayiət olunan müştərilərə verilən ssudalar və onlara təklif edilən digər bank məhsullarıdır. Banklar müştərilərin biznesində baş verə biləcək risklərin əsas hissəsini öz üzərlərinə götürmüş olurlar. Ancaq banklarda risklərin idarə olunması heç də həmişə istənilən nəticəni vermir.

Bütün yuxarıda qeyd olunanlar bank əməliyyatları üzərində nəzarətin müxtəlif formalarının, birinci növbədə auditin təkmilləşdirilməsi zəruriliyini diktə edir.

Bank menecmenti idarəetmənin xüsusi sahəsi olmaqla, bazar iqtisadiyyatının inkişafı şəraitində ortaya çıxır. Bank əməliyyatlarının inkişaf etmiş ölkələrdə olan əməliyyatlar səviyyəsinə çatdığı mərhələdə bu xidmətlərə qiymətli kağızlarla, kredit kartları ilə, valyuta ilə əməliyyatlar, digər kommersiya bankları və strukturlarının səhmlərinin yerləşdirilməsinə kömək, müştərilərə onların vəsaitlərinin səmərəli yerləşdirilməsində xidmət, investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi, lizinq, faktoring və digər əməliyyatlar aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, belə şəraitdə bankın nizamnamə kapitalı digər kommersiya bankları üçün ehtiyat fonduna çevrilə bilər. Bank menecmenti bu və ya digər proqramı sadəcə olaraq kreditləşdirmir, həmçinin kreditlərin necə sərf olunmasına nəzarət edir. Xüsusən isə, onların hansı məqsədlərə sərf olunmasına və vaxtında geri qaytarılmasına nəzarəti öz üzərinə götürür.

Ümumi şəkildə bank menecmenti bankın strateji və taktiki planlaşdırması, təhlil, tənzimləmə və bank fəaliyyətinə nəzarətlə əlaqədar olan münasibətlərin, maliyyə resurslarının, marketinq fəaliyyətinin, bank əməliyyatlarının yerinə yetirən işçi qrupunun idarəolunmasını tərənnüm edir.

Bank menecmenti kommersiya banklarının öz funksiyalarını yerinə yetirmələri ilə bilavasitə bağlı olan praktiki fəaliyyətdir. Bu aspektdə bank

menecmenti idarəedici obyektlərə: bankın aktiv və passiv əməliyyatlarına, hesablama-kassa əməliyyatlarına, normativ maliyyə göstəricilərinin yerinə yetirilməsinə, daxili audit və nəzarətə təsir sistemi kimi çıxış edir.

Beləliklə bank menecmenti bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və asılılıqda olan aşağıdakı parametrlər sistemini təşkil edir:

- ❖ İqtisadi-maliyyə göstəriciləri;
- ❖ Bankın qarşısında duran məsələlərin həllinə cavab verən təşkilati quruluş;
- ❖ Bank məhsullarının texnoloji-funksional idarəedilməsi.

Hər bir bank öz fəaliyyətində daxili nəzarət mexanizmlərinin adekvatlığını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı əsas prinsipləri və qaydaları rəhbər tutmalıdır:

- a) Mükəmməl təşkilati struktur;
- b) Zəruri siyasət və uçot qaydaları;
- c) Aktivlərin qorunması üçün tədbirlər;
- d) Daxili audit üzrə səmərəli proqram.

Bank işinin və siyasətinin ümumi strateji istiqamətlərinin, o cümlədən daxili nəzarət sistemini yaradılması və həyata keçirilməsi, habelə bank əməliyyatlarının düzgün və səmərəli aparılması üçün bankın Müşahidə şurası və İdarə Heyəti məsuliyyət daşıyır. Bankın Maliyyə-təftiş komissiyası isə bankın qanunlara, normativ aktlara, habelə bankın özünün siyasətinə və qaydalarına əməl edilməsini təhlil etmək məqsədilə, onun əməliyyatlarının müntəzəm auditinin keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır.

Daxili nəzarət mexanizmləri bank fəaliyyətində potensial səhvlərin, nöqsanların və itkilərin vaxtında aşkar edilməsi və qarşısının alınmasının, bank risklərinin minimuma endirilməsinin mühüm vasitəsidir. Daxili nəzarət mexanizmlərinin yaradılması bank əməliyyatlarının etibarlılığı, təhlükəsizliyi, səmərəliliyi və qanunvericiliyə uyğunluğunu təmin etmək üçün zəruridir.

Təşkilati struktur bankda səlahiyyətlərin və vəzifələrin dəqiq və aydın bölgüsünü nəzərdə tutur. Müşahidə şurası tərəfindən təsdiq edilmiş müvafiq siyasətdə, məsələn kreditlərin verilməsi, investisiyaların həyata keçirilməsi, yaxud ticarət (valyuta, qiymətli kağızlar üzrə alqı-satqı) və s. əməliyyatlarının aparılması üçün işçilərin səlahiyyətləri aydın və dəqiq reqlamentləşdirilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bankın hər bir işçisi tərəfindən aparılan kreditləşmə, investisiya, valyuta və qiymətli kağızlar üzrə alqı-satqı və s. əməliyyatlarının həcmi məhdudlaşdırılır. Bu məhdudlaşdırma limitlərlə müəyyənləşir. Bunun üçün:

- ❖ limitlər üzrə monitoring və hesabat sistemləri yaradılmalıdır;
- ❖ müntəzəm surətdə rəhbərliyə, Müşahidə şurasına və Maliyyə-təftiş komissiyasına siyasətə əməl edilməsi barədə hesabatlar təqdim edilməlidir.

Hər bir kommersion bankının ayrı-ayrı fəaliyyət növü üzrə müvafiq siyasət və daxili prosedur qaydaları işlənilib hazırlanır, habelə həmin siyasətə və qaydalara əməl olunmasına nəzarət etmək üçün adekvat nəzarət sistemləri müəyyənləşdirilir:

- ❖ hər bir siyasət Müşahidə şurası tərəfindən təsdiq olunur;
- ❖ hər bir siyasət ən azı ildə bir dəfə yenidən nəzərdən keçirilir;
- ❖ bütün əməkdaşlar bankın siyasəti ilə və onların sahəsinə aid olan qaydalarla tanış olur;

Bank menecmentinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində Kredit təşkilatlarında minimum aşağıdakı daxili siyasət, prosedur və qaydaların işlənilib hazırlanması zəruridir:

- ❖ bankın idarəetmə strukturu və qərarların qəbul edilməsi prosedurları;
- ❖ bankın ayrı-ayrı struktur bölmələri və əməkdaşları arasında hüquq və vəzifələri reqlamentləşdirən sənədlər;
- ❖ bankın daxili audit xidmətinin fəaliyyətini tənzimləyən qaydalar;

❖ bankın kredit siyasətini, vəsaitlərin cəlb edilib yerləşdirilməsini tənzimləyən qaydalar;

❖ bankın likvidliyinin, aktiv və passivlərinin idarə olunması siyasəti;

❖ qiymətli kağızların buraxılması və investisiya siyasəti;

❖ müştəri hesablarının açılması və hesabların aparılması qaydaları;

❖ kompüter sistemləri, onları istifadəsi və təhlükəsizliyinin qorunması qaydaları;

❖ kadr siyasəti;

❖ digər siyasət, prosedur və qaydalar.

Qyed etmək lazımdır ki, bu siyasət qüvvədə olan qanunvericilik Mərkəzi Bankın təlimat, qaydalar və normativ göstərişlərinin tələblərə cavab verməlidir.

Bankın rəqabət qabiliyyətli və yüksək səviyyədə fəaliyyətini tənzimləmək məqsədilə bankın daxilində işçilərin vəzifələri elə bölünməlidir ki, hər bir əməliyyatın əvvəlindən sonunadək onunla bir məşğul olmasın, yəni hər bir əməliyyatın icrası və həmin əməliyyat nəzarət eyni şəxs tərəfindən aparılmasın. Yəni, kreditlərin səndləşdirilməsi ilə məşğul olan bank əməkdaşı, kredit vəsaiti vermək səlahiyyətlərinə malik olmalı deyil. Və yaxud, müxbir hesablarla əməliyyat aparən bank işçisi, bu əməliyyatları balans və şəxsi hesablara işləyə məz və s.

Bankın kadr siyasəti yürüdülərkən vəzifələr periodik olaraq birini əvəz edir. Onu da nəzərə alaq ki, bu prosesin səmərəli olması əvəzetmənin müddəti kifayət qədər uzun olmalıdır. Həmçinin bankın bütün əməkdaşları, hətta rəhbər işçiləri də birbaşa ildə azı iki fasiləsiz öz iş yerlərini tərk etməlidirlər ki, (məzuniyyət vaxtı) bu müddətdə onların işini başqa əməkdaşlar yerinə yetirsinlər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Artıq keçid dövrünü arxada qoymuş və dünya iqtisadi böhranından uğurla keçmiş Azərbaycanda son dövrlər bank sisteminin inkişaf etdirilməsi istiqamətində sistemli tədbirlərin görülməsi gələcəkdə bank fəaliyyətinin daha da sürətləndirilməsini və inkişafını şərtləndirir.

Antiböhran tədbirləri sırasında 2009-cu ildə «Mərkəzi Bank haqqında» qanuna edilən dəyişikliklər mühüm rol oynayıb.

Mütləq qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın qan-damar sistemi sayılan banklar, bank əməliyyatları, bank sistemi hər bir ölkənin, dövlətin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Bu xüsusiyyət xüsusilə iqtisadiyyatda baş verən tənəzzül, böhran, qeyri-sabit makroiqtisadi mühitdə özünü daha çox büruzə verir.

Beləliklə, uğurla həyata keçirilən inkişaf və modernləşmə strategiyası nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı, Azərbaycan bankları dünya ölkələrində tüğyan edən qeyri-sabit makroiqtisadi şəraitdə də yüksək dayanıqlıq nümayiş etdirərək müvazinətini itirmədi və sosial inkişaf səviyyəsini qoruya bildi. Ölkəmizdə güclü sabitlik potensialının yaradılması şəraitində gücləndirilən antiböhran tədbirləri maliyyə-bank sektorunda da sabitliyin qorunmasında da yaxşı imkanlar yaratdı.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bankların fəaliyyət istiqamətində bank-risk menecment sisteminin yaradılması və strateji planlaşdırma, məqsəd və vəzifələrin düzgün seçilməsi və onlara səmərəli surətdə nail olmaqda müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. İstənilən fəaliyyət sferasına malik təşkilatda idarəetmə

qərarlarının qəbul edilməsi yaranmış vəziyyəti düzgün qiymətləndirməyi prosesini təmin edir.

Son dövrlərdə Azərbaycanda bir tərəfdən maliyyə-bank sisteminin inkişaf etdirilməsi istiqamətində sistemli tədbirlərin görülməsi, makroiqtisadi sabitliyin davamlı inkişafı, gələcək dövr üçün bank fəaliyyət inkişafının strateji proqramının işlənilib hazırlanmasına nail olunmalıdır. Şübhəsiz ki, qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə maliyyə-bank sistemi də daxil olmaqla beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi bu proqramda öz əksini tapmalıdır.

Fikrimizcə, makroiqtisadi səmərədən maksimum istifadə etməklə və bu səmərənin qeyri-neft sektorunun, daxili investisiyaların, regionların inkişafına yönəldilməsi xüsusi aktualıq kəsb etməlidir.

Hər bir müstəqil iqtisadiyyatın real ünsürlərindən olan bank sistemi müəyyən mənada real iqtisadiyyatın barometridir. Məhz bu baxımdan da bank sisteminin idarə olunması mexanizminin təkmilləşdirilməsinə xüsusi yer verilməlidir.

Banklarda bank-risk menecmenti sistemi qurularkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. bankların missiyası, strateji, taktiki hədəfləri;
2. bankın menecment və əməliyyat prosesləri;
3. bankdaxili təşkilati strukturu;
4. banklarda risklərlə əlaqə və onların bir-birinə təsiri;
5. böhran vəziyyətlərində bankın dəstəklənməsi tədbirləri və s.

Bunlardan başqa makroiqtisadi səmərədən istifadə etmək məqsədilə banklarda risklərin idarəedilməsi və bank risk-menecmentinin yaradılması

sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində bankın daxili audit bۆlməsi tərəfindən qiymətləndirilməli v  nəticələr barədə bankın Audit Komitəsinə hesabat verilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. V.V.Zeynalov. «Maliyyə böhranı». «Tarix, nəzəriyyə və antiböhran siyasət». Bakı, 2012.
2. Z.F.Məmmədov. «Bank fəaliyyətinin əsasları». Bakı, 2004.
3. R.A.Bəşirov. «Bank işi» fənni üzrə ilk interaktiv dərs vəsaiti. Bakı, 2014.
4. A.B.Kərimov. «Bank menecmenti və marketinq» (metodik vəsait). Bakı, 1997.
5. Ş.Ə.Abdullayev, R.V.Əsgərova. «Bank işi». Bakı, 2009.
6. Z.F.Məmmədov, Z.N.Zeynalov. «Pul, kredit, banklar, qiymətli kağızlar və valyuta». Bakı, 2005.
7. E.S.Sadiqov. «Bank əməliyyatları». Bakı, 2010.
8. M.Ə.Əliyev. «Bankların inkişaf istiqamətləri». Bakı, 2011.
9. Banklar haqqında normativ hüquqi aktlar toplusu. Bakı: Qanun, 2009, 1092 s.
10. M.Bağirov. «Banklar və bank əməliyyatları». Bakı, 2003.
11. Ş.Ə.Abdullayev, N.N.Xudiyev. «Kommersiya banklarında kredit resurslarının təşkil və kredit risklərinin sığortası». Bakı, 2000.
12. M.Z.İbrahimov. «Pul kredit, banklar». Bakı, 2009.
13. Ə.M.Abbasov, M.M.Bağirov, D.A.Bağirov, S.H.Pürhani. «İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti». Bakı, 2010.
14. N.M.Meybullayev. «Makroiqtisadiyyata giriş». Bakı, 2011.
15. Q.R.Juravlyova. «İqtisadi nəzəriyyə. Makroiqtisadiyyat 1-2». Moskva, 2008.

Rus dilində

1. А.Н.Баланов, Вик.И.Боровкова, Вал. А. Боровкова, О.В.Гончарук, А.Н.Крамарев, С.В.Мурашова, П.Е.Пирогова. «Банки и банковское дело». Москва, 2007.
2. М.Маросейка. «Мировая финансовая система после кризиса. Оценки и прогнозы. 2009.
3. В.З.Зейналов. «Антикризисная политика в банковской сфере: экономика и управление». 2010.
4. В.З.Зейналов. «Проблемы развития банковского сектора Азербайджана в условиях глобального кризиса. Экономика и управление». Санкт-Петербургский Университет, 2011.
5. Е.Ф.Жуков. «Деньги, кредит, банки». Москва, 1999.
6. Д.И.Колесникова., Л.П.Кроливецкой. «Банковское дело». Москва, 2002.
7. Н.И.Валенцевой. «Опирации коммерческого банка». Москва, 2005.
8. О.И.Лаврушин. «Банковский менеджмент». Москва, 2008.
9. Г.Н.Белоглазова, Л.П.Кроливецкая. «Банковское дело». Санкт-Петербург, 2009.
10. О.И.Лаврушин. «Банковские риски». Москва, 2010.
11. В.Н.Молоджанова. «Банковский менеджмент». Москва, 1999.
12. Роуз, Питер С. «Банковский менеджмент» представление финансовых услуг». Москва, 1997
13. З.Ф.Мамедов. «Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контакте глобализации». Баку, 2007.
14. М.И.Плотонский. «Макроэкономика». Москва, 2002.

İnternet saytları

1. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının rəsmi saytı. www.cbr.az.
2. [www. anl.az](http://www.anl.az)
3. www.Banker.az
4. www.Banco.az

SUMMARY

Currently the reforms related to all the fields of economy involve all the areas of life, particularly banking sector played an exceptional role in socio-economic relations system. Because financial system of each country initially responds adequately to growth or decline in its economy and thus creates condition to advance programming.

In recent years, crisis in the world, unstable macroeconomic environment in economy impact on banking sector of the world countries and in recent years, conducted scientific-research works in this area are significantly increasing. From this point of view, applied the master thesis topic is relevant.

Because, The banking system has an important role in the development of economy. It should be noted that, the economy of Azerbaijan shown itself as a instability island in unstable macroeconomic environment happened in the world countries. It is the result of successful policy that Azerbaijan banking sector implemented quite prepared and strong defense and this rational macroeconomic and monetary policy was possible as a result of the proactive management of bank risk.

All these increase stability in the macroeconomic and the banking sector by strengthening significantly of “safety pillow” of dynamically developing Azerbaijan economy.

РЕЗЮМЕ

Реформы, проводимые во всех областях экономики в настоящее время, охватывают все сферы персонала, а в особенности и финансово-банковский сектор, являющийся исключительной ролью в системе социально-экономических отношений. Потому что, первоначально именно финансовая система каждой страны, дав адекватную реакцию подъему или упадку, произошедшему в ее экономике, заранее создает условия для программирования.

Кризис и нестабильная макроэкономическая среда в экономики, произошедшие в мире за последние годы, не прошли стороной и финансово-банковский сектор стран мира и значительно возросли научно-исследовательские работы, рассмотренные в этой области за последнее время. С этой точки зрения тема магистерской диссертации представляется актуальной.

Потому что деятельность финансово-банковской системы в развитии экономики имеет большое значение. Следует отметить, что экономика Азербайджана, в нестабильной макроэкономической среде проживания стран мира, показала себя как остров стабильности в кризисе. Результатом успешной политики является то, что банковский сектор Азербайджана в нестабильной макроэкономической среде мира осуществил достаточно подготовленную и сильную защиту, и рациональная макроэкономическая и монетарная политика стала возможной благодаря превентивному управлению финансово-банковских рисков.

Все это увеличило стабильность макроэкономики и финансово-банковского сектора, значительно увеличив «подушку безопасности» экономики динамически развивающегося Азербайджана.

***Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Magistratura Mərkəzi»
«Maliyyə» fakültəsinin, «Bank işi» ixtisası 602XİQ magistri
Nur-Ay Aytəkin Bayram qızının «Qeyri-sabit makroiqtisadi mühitdə
kommersiya banklarında risk-menecment sisteminin yaradılması
xüsusiyyətləri» mövzusunda magistr dissertasiya işinin***

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Hal-hazırda iqtisadiyyatın bütün sahələrində aparılan islahatlar həyatın bütün sahələrini, xüsusilə də sosial-iqtisadi münasibətlər sistemində müstəsna rolunu olan maliyyə-bank sektorunu da əhatə edir.

Son illərdə isə dünyada baş verən böhranları, iqtisadiyyat qeyri-sabit makroiqtisadi mühit, dünya ölkələrinin maliyyə-bank sektorundan da yan ötürməmişdir və bu sahədə son dövrlərdə araşdırılan elmi-tədqiqat işləri xeyli artmaqdadır. Bu baxımdan yerinə yetirilən magistr dissertasiyasının mövzusu aktual məsələyə həsr edilib. Çünki, iqtisadiyyatın inkişafında maliyyə-bank sisteminin fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Qeyri-sabit makroiqtisadi mühitdə, maliyyə böhranı şəraitində maliyyə-bank sisteminin fəaliyyətinə aid fikirlərə, elmi nəzəriyyələrə geniş yer verilmişdir. Belə ki, K.Marks, P.Samuelsən, S.A.Bilinyakın, O.İ.Lavruşin eyni zamanda Ə.Bayramov, D.Bağirov, Z.Məmmədov, R.Rzayev, Z.İbrahimov, Ş.Abdullayev, E.Sadiqov və s. bu sahədə geniş elmi araşdırmalar aparmışlar.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmeti qeyri-sabit makroiqtisadi mühitdə kommersiya banklarının dayanıqlı inkişafının təmin olunması, möhkəmləndirilməsi kimi əhəmiyyətli məsələlərin təsbitidir.

Tədqiqat işinin obyektı kimi isə qeyri-sabit makroiqtisadi şəraitdə banklarda risk menecment sisteminin fəaliyyətinin reallaşdırılması və təkmilləşdirilməsi mexanizmi seçilərək tədqiq edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi-nəzəri və metodoloji əsasını – respublikanın və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərin elmi əsərləri, ölkəmizin müvafiq qanunverici aktları, Mərkəzi Bankın normativ sənədləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi - böhran şəraitində kommersiya banklarının fəaliyyəti kompleks formada tədqiq olunmuş və onun əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- qeyri-sabit makroiqtisadi mühitdə kommersiya banklarında risk-menecment sisteminin təkmilləşdirilməsi elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;
- qeyri-sabit makroiqtisadi şəraitdə kommersiya banklarının fəaliyyətində yaranan risklərin səbəbləri elmi araşdırmalarla tədqiq edilmişdir.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 sual, 6 cədvəl, 4 sxem, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısı, rus və ingilis dilində xülasədə də daxil olmaqla 86 səhifədən ibarətdir.

